

EVENIMENTELE DE LA LUNA ARIEȘULUI DIN SEPTEMBRIE 1848.

DOCUMENTE INEDITE (I)

Revoluția românească din Transilvania izbucnită în primăvara anului 1848 parcurge pînă în toamnă o etapă relativ pașnică, marcată de evenimente majore cum au fost cele două adunări de la Blaj, din duminica Tomei și din 3/15 mai. Apoi, la 30 mai, contra voinței românilor, dieta feudală de la Cluj proclamă uniunea Transilvaniei cu Ungaria și, în final, la 18 iunie se anunță abolirea oficială a iobăgiei.

Dacă pînă la 18 iunie 1848 cele mai multe conflicte locale sînt generate de lupta țărănilor pentru înlăturarea iobăgiei prin forțe proprii cu un ceas mai devreme, după această dată, caracterul social al ciocnirilor se împletește tot mai strîns cu cel național al acestora, care va trece, de altfel, pe primul loc.

Evoluția în această direcție a fost determinată de opoziția din ce în ce mai dirză a românilor atît față de uniune, cît și față de efectele ei asupra Transilvaniei. Una dintre cele mai grave urmări a fost considerată de români legea recrutării, propusă de Kossuth Lajos la 11 iulie 1848 spre a fi votată de către dieta Ungariei și care prevedea mobilizarea unui contingent de 200.000 de ostași¹ meniți a lupta în principal împotriva aspirațiilor de eliberare națională a sîrbo-croaților și a celorlalte naționalități nemaghiare. Ministerul de Război maghiar trece la aplicarea acestei legi, ordonînd deocamdată recrutarea primilor 60.000 de oameni, înainte ca legea să fie sancționată de împărat². Acest viciu de formă o va face nevalabilă în ochii românilor, sașilor și, un timp, chiar a unor jurisdicții secuiești. Trebuie remarcat, așa cum a făcut George Barițiu, și că din această lege indigna mai ales formula jurămîntului care prevedea ca toți locuitorii înrolați să lupte pînă la moarte „pentru neatîrnarea nației maghiare“, nepomenindu-se nimica de cele 10 milioane de nemaghiari.

La această inechitate se adăuga și rolul deznaționalizator al legii care mai prevedea ca toate activitățile în armata nou creată să se desfășoare exclusiv în limba maghiară.

La refuzul românilor de a recunoaște uniunea Transilvaniei cu Ungaria și noua lege de recrutare, autoritățile vor răspunde cu dezlănțuirea împotriva lor a unei terori al cărei spectru va cuprinde întreaga Transil-

¹ I. D. Suci, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, București, 1968, p. 171.

² G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, II, Sibiu, 1900, p. 243. Mai detaliat despre legea recrutării vezi: *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 74 din 9 sept. 1848, p. 305—306. Reprodușă și la C. Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, II, București, 1982, p. 900—902.

vanie. Românii considerați instigatori sau căpetenii, intelectuali și țărani, sînt prinși, bătuți și aruncați în închisori. Ca urmare a acestei situații, cel mai crunt act de teroare a fost masacrul din 12 septembrie 1848 de la Luna Arieșului, lângă Turda, unde cifra victimelor s-a ridicat pînă la 30 de morți.

Nu era însă prima vărsare de sînge din Transilvania. Ea a fost precedată de masacrul de la Mihalț din 2 iunie 1848, în care și-au pierdut viața 14 țărani, alți 50 fiind răniți în împrejurările nemiloase ale unei execuții militare, care, după cum o apreciază și George Barițiu, a însemnat „botezul cu sînge al uniunii”³. La auzul acestui tragic eveniment, Avram Iancu amenințase că el va fi plătit cu sînge⁴. Nu cunoaștem, din păcate, reacția lui Avram Iancu față de cele întîmplate la Luna, putem însă bănui că a fost cel puțin tot atît de vehementă, dacă luăm în considerare îndirjirea discursului său (scurt și clar ca o declarație de război) de la a treia Adunare Națională de la Blaj, cîteva zile mai tîrziu.

Evenimentele de la Mihalț sînt însă mult mai bine cunoscute⁵, cu toate că nici ele nu au beneficiat de o cercetare imparțială imediat după ce s-au petrecut. Comisiei care a anchetat evenimentele i s-a spus „mixtă”, ceea ce poate deruta; ea a fost astfel, în ceea ce privește participarea la ea a militarilor și civililor, nu însă și a *românilor*⁶.

Faptul că masacrul de la Luna nu a devenit tot atît de cunoscut, sau și mai cunoscut decît cel de la Mihalț se datorește rapidității cu care i-au urmat evenimente de cea mai mare importanță, ca adunarea de la Năsăud din 14 septembrie și cea de a treia Adunare Națională de la Blaj, începută la 15 septembrie 1848, momente ce au însemnat o cotitură hotărîtoare în desfășurarea revoluției românilor din Transilvania.

Dar nu numai acesta a fost motivul necunoașterii mai detaliate a evenimentelor de la Luna, ci și faptul că, mai tîrziu, istoriografia nu a dispus de dosarul anchetei, ceea ce a făcut ca masacrul de la Luna să rămînă oarecum estompat în istoria generală a revoluției, făcîndu-și loc doar în cîteva sinteze⁷, cu date și informații preluate din istoriografia celei de a doua jumătăți a secolului XIX.

Pe baza unui dosar amplu de arhivă⁸ care conține ancheta ordonată de comitele suprem al comitatului Turda, Thorotzkai Miklós, precum și a altor cîteva documente din arhivele de la Budapesta, coroborate cu informațiile din presa vremii, sîntem acum în măsură să oferim o imagine cuprinzătoare a acestui eveniment important al revoluției de la 1848 din Transilvania.

³ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 157.

⁴ S. Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1965, p. 56.

⁵ Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară, schița tomului III*, publicată de Șt. Pascu, Sibiu, 1943, p. 36—39; G. Barițiu, *op. cit.*, p. 153—165; Jakab Elek, *Szabadságharcunk történetéhez 1848—1849*, Budapest, 1839, p. 209—229; I. Lupas, *Raportul comisiei mixte însărcinată să cerceteze măcelul de la Mihalț*, în *AJIN*, V, 1928—1930, p. 470—478.

⁶ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 155 și 157.

⁷ *Din istoria Transilvaniei*, II, București, 1961, p. 87; *IstRom*, IV, București, 1964, p. 147.

⁸ Arhivele Statului, Filiala Cluj-Napoca. Fond. Comitatul Turda, prezidiale. dos. nr. 1031/1848 (49 pagini format mare). Vezi anexe.

Documentele, cu totul inedite, ne dau totodată și posibilitatea ca pe baza acestei anchete să facem o adevărată „radiografie“ a unui astfel de eveniment. Anchetatorii au încercat să afle un anumit adevăr despre această mișcare, pentru a le permite să aplice noi măsuri represive; noi vom încerca însă, animați doar de interese științifice, a-i descifra cât mai profund semnificațiile sociale și naționale, putînd astfel lumina din perspectiva istoriei aspectele sale mai puțin cunoscute sau cu totul noi. Din acest unghi de vedere vom putea constata că evenimentele de la Luna au depășit cu mult importanța lor locală, constituind, fără nici o îndoială, unul din evenimentele majore ale revoluției.

Ceea ce s-a întîmplat la Luna și în satele din jur, nu a fost un fenomen izolat, rupt de atmosfera generală ce domnea în Transilvania, ci reprezenta o concretizare a spiritului nou care domnea între români. Deși puține, documentele anterioare datei de 12 septembrie 1848 pentru regiunea respectivă aduc totuși dovada certă a unor mai vechi și mai îndelungate frămîntări. Și apoi să nu uităm că Luna avea o veche tradiție de luptă, încă din timpul războalei din 1784, cînd localitatea a fost denunțată Guberniului de către autoritățile comitatului Turda de a se fi înscris în oastea lui Horea⁹.

În aprilie-mai 1848, clericul Vasile Nemeș, fratele preotului greco-catolic din Poiana Arieșului care la plecarea din Blaj a jurat alături de ceilalți clerici și profesori că va „face totul pentru cucerirea libertății națiunii române“¹⁰, activează susținut în zonă, intenționînd să citească apelul pentru adunarea preliminară de la Blaj poporului și preoților din Luna, Cîmpia Turzii, Călărași și Războieni Cetate. La anchetă, Vasile Nemeș declară că nu l-a citit, dar nu convinge, deoarece guvernatorul Teleki József ordonă atît comitelui suprem al comitatului Turda¹¹, cît și episcopului greco-catolic Ioan Lemeni¹² să ia măsuri aspre împotriva clericului, în baza unui raport al judeului regesc suprem al scaunului Arieș (din 27 aprilie), în care activitatea „instigatoare“ a lui Vasile Nemeș se pare că este dovedită.

Cînd vine vremea adunării de la Blaj, judele nobiliar Korodi F. János senior anunță comitatul la 12 mai 1848 că a interzis atît preoților cît și enoriașilor lor să participe la aceasta.

După cum reiese însă din document, preoții din Grindeni și Cîmpia Turzii au declarat că ei vor merge totuși la Blaj și fără invitații. Preotul din Grindeni este chiar foarte dur cînd face această afirmație sfidătoare¹³, spre consternarea zeulosului funcționar.

În fine, o altă localitate ce ia parte activă la evenimente, Chețani, a devenit și ea cunoscută, mai ales printr-o corespondență trimisă de acolo în 28 august st. n. 1848, *Gazetei de Transilvania*¹⁴, în care se descrie urzguditor abuz îndreptat asupra ei, și care ne face să înțelegem și mai bine disparerea cu care locuitorii au acționat la 12 septembrie 1848.

⁹ D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, ed. II-a, București, 1984, p. 251.

¹⁰ Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. *Transilvania*, II, București, 1979, p. 291.

¹¹ *Id.*, p. 205.

¹² *Id.*, III, București, 1982, p. 53.

¹³ *Id.*, p. 481.

¹⁴ *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 72 din 2 sept. 1848, p. 297.

Astfel, vicecomitele Betegh Gábor (amestecat și în evenimentele de la Luna) și judele nobiliar Korodi János au ordonat o execuție militară, aducînd în Chețani, localitate mică, cu doar 403 locuitori, 80 de soldați polonezi, pe care, timp de 5 zile, i-au ținut numai în bătăi, smulgîndu-le și o amendă de 900 fl. Vina lor fusese aceea de a nu fi avut răvașele și chitanțele cu obligațiile iobăgești și restanțele de robote, luate anterior, în mod abuziv de însuși intendentul Teci Samu din Luncani al baronului Kemény Samu imediat după vestirea eliberării din iobăgie. Pedeapsa că nu aveau aceste hîrtii, luate într-un mod atît de perfid de aceeași persoană care a chemat și execuția, a fost deosebit de brutală. S-au aplicat cîte 12 pînă la 25 de vergei celor „vinovați”, încît, afirma corespondentul, „mergea tot părău sînge din pielea românilor”.

Este semnificativ că cei mai crunt bătuiți au fost aceia care au luat parte la Adunarea Națională de la Blaj. Pentru ca acțiunea de represalii să fie completă, funcționarii și soldații au mîncat 5 boi de frunte, slănină, pîine, găini, pui, ouă ș.a., bînd și 30 de vedre de vin și ducînd la închisoare în Turda, legați în lanțuri, 5 români, printre care și pe Vasile Șerban, căzut în ciocnirea din 12 septembrie 1848 de la Luna.

Teroarea bîntuia în toată Transilvania, dar parcă în comitatul Turda era și mai aprigă. Aceeași părere o avea și protopopul Petre Bădilă, care îi scria episcopului Șaguna¹⁵ lucruri cutremurătoare despre persecutarea românilor bătuiți și maltratați, iar apoi aruncați în închisori; fapte confirmate și de însemnările lui Ioan Rațiu¹⁶.

Comitele suprem Thorotzkai Miklós, din primăvară pînă-n toamnă, nu face altceva decît să tot cheme armată pentru a-i „liniști” pe românii din comitat, iar ca persoană particulară, ca „domn de pămînt”, este grăitoare atitudinea față de foștii săi iobagi din Sălciua, de din jos de Baia de Arieș, cărora la puțin timp după desființarea iobăgiei, în 20 iulie 1848¹⁷, le-a pretins cîte 6 florini de argint și dijma din vite; la 4 boi o oaie cu miel și la 10 oi o oaie. Le dă păsuire 15 zile, după care, le promite el, și îi era ușor, va aduce execuție militară pe capul lor, evident, în propriul său profit.

Acestei atmosfere încărcate i se adaugă creșterea continuă a rezistenței la recrutare, în mai multe zone, ca și la Luna, ajungîndu-se la vărsări de sînge. Ca o contrapondere la respectiva acțiune nepopulară, românii încep să se înroleze la Năsăud în armata imperială recrutată de colonelul Urban¹⁸, fiind convinși că ea este opusă armatei „domnilor”. În această ordine de idei, trebuie avut în vedere că opoziția la recrutări se îmbina și cu o atitudine extrem de dușmănoasă față de nobilimea proprietară de moșii. Faptul este atestat și la Luna, atît de *Siebenbürger Wochenblatt*¹⁹ cît și de *Gazeta de Transilvania*²⁰, care arătau că țărani

¹⁵ C. Feneșan, *Informații noi privind revoluția din Transilvania în vara anului 1848*, în *Sargetia*, XIV, 1979, p. 381.

¹⁶ *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, ediție de N. Bocșan și V. Leu, Cluj-Napoca, 1988, p. 175—177.

¹⁷ C. Feneșan, *op. cit.*, p. 384.

¹⁸ *Bucovina*, nr. 16 din 27 mai 1849, p. 82—83.

¹⁹ Apud C. Bodea, *op. cit.*, p. 903.

²⁰ *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 74 din 9 sept. 1848, p. 305—306. Și la C. Bodea, *op. cit.*, p. 902.

adunați în marginea satului proferau grave amenințări la adresa stăpînilor de pămînt maghiari. O foaie volantă, lansată la 19 septembrie, care descria în rezumat ciocnirea de la Luna, sublinia că mulțimea era „gata de luptă pînă la moarte, făgăduind nimicirea moșierilor unguri și distrugerea moșilor lor...“²¹.

Evenimentele de la Luna își au începutul la data de 5 septembrie 1848, cînd, în pofida agitației din comitat, comitele suprem consideră cel mai nimerit lucru forțarea campaniei de recrutare (conscriere și vizită medicală) tocmai în comuna Luna, fiind o localitate destul de mare la acea vreme, și oarecum un centru natural spre care gravitau vreo șapte alte localități, și ele în plină fierbere revoluționară. Rezistența lunenilor odată înfrîntă, își făcea calculul contele Thorotzkai Miklós, automat, celelalte sate se vor conforma și ele la supunere.

Că tocmai în acest fel a gîndit comitele suprem, reiese dintr-un raport al său către baronul Vay Miklós, comisar regal pentru Transilvania, trimis cu puteri plenipotențiare de guvernul Ungariei. Informîndu-l pe Vay că și din alte multe locuri a primit rapoarte, conform cărora localitățile se opun intrării pe teritoriul lor a comisiilor de recrutare, consemnează textual că „localitatea Luna, prin trimișii ei, a îndemnat și alte localități vecine“ la opoziție similară²².

În alte localități ale comitatului Turda, prin prezența sa personală și printr-o insistență „muncă de lămurire“ dusă alături de el și de unele „persoane inteligente“, cum le numește contele Thorotzkai, a reușit să conscrie un oarecare număr de recruți, nu însă și la Luna. Pe baza raportului către Vay, mai sus amintit, a anchetei și a altor documente și mărturii am putut reconstitui destul de detaliat faptele.

Într-o atmosferă apăsătoare de agitație și nesiguranță, la 5 septembrie 1848 sosesc la Luna trei comisari pentru recrutare, Kabos Dániel, Salamon József și Kováts Józseff, care ordonă sătenilor să se adune. Sătenii se opun, argumentînd că „aceasta nu este porunca împăratului“. Ei sînt de acord ca fiii lor să facă parte din oastea împăratului, în nici un caz din armata „domnilor“ (adică a foștilor proprietari feudali de pămînt), așa încît ei sînt ferm hotărîți ca pînă ce nu văd hirtia cu vulturul bicefal și porunca imperială originală, să nu permită comisiei să efectueze recrutarea. Sînt argumente ce vor reveni și în 11 și 12 septembrie, la care se adaugă și rezistența față de uniunea Transilvaniei cu Ungaria, cînd tot în acest context țărani susțin că „Guvernul maghiar a luat cu înșelăciune țara [Transilvania — n. ns.] de la împărat“²³. Și vor și proceda în consecință.

Cînd deja aproape întreg satul se adunase la locul conscrierii, din mulțime se auzi vocea lui Gheorghe Hada: „Nu vă lăsați copiii să fie înscriși!“; la aceste vorbe comunitatea a început să vuiască și să fiarbă²⁴.

²¹ Arhivele Statului Budapesta. Fond. K. Papp Miklós. Fototeca Inst. de Ist. și Arh. Cluj-Napoca. Colectivul de editare a documentelor din 1848. Foto: 1251—1252/1848. În continuare „Foaia volantă“.

²² Arh. St. Budapesta. Fond. Az 1848—1849-i Minisztériumj levéltár. Vay Miklós: Kormánybiztosi iratai. Fototeca I.I.A. Cluj-N., Foto: 19.029—19.030.

²³ „Foaia volantă“.

²⁴ Dos. cit., f. 20—22.

Comisarii somează poporul la supunere, însă din altă parte se aude vocea lui Nuț Hada și Blag Giurgiu: „Nu ne vom supune nici în ruptul capului”²⁵, după care, cei adunați, preluând argumentul și repetind că pînă nu văd cu ochii lor „porunca maiestății sale” nu se supun, mulțimea se împrășteie lăsînd comisia baltă. Părăsită cu indignare, comisia se vede obligată să-și întrerupă lucrul și pleacă în satul vecin, la Lunca, tot fără nici un succes. Potrivit raportului lui Thorotzkai Miklós către Vay, pomenit mai sus, se încearcă recrutarea și la Gligorești, însă și acolo în-tîmpină aceeași nesupunere.

Comisia înaintează imediat comitelui suprem un raport în care se descrie opoziția sătenilor²⁶. Considerînd situația creată foarte gravă, comitele suprem dispune ca raportul să-i fie imediat înaintat comisarului regesc Vay Miklós, cu mențiunea că, în ziua următoare, deci în 6 septembrie, se va prezenta personal la Luna pentru a-i „îndrepta” pe sătenii răzvrățiți²⁷.

Intr-adevăr, în 6 septembrie 1848 comitele suprem sosește în Luna, împreună cu comisia de recrutare și se instalează în casa preotului tînăr, Iosif Coltor, unde, adunînd localitatea, îi îndeamnă pe săteni să nu se opună conscrierii, amenințîndu-i că în caz contrar aceasta va avea urmări grave asupra comunității.

Dîndu-și seama că timpul lucrează în favoarea revoluției românești, lunenii vor să cîștige timp pentru a-și pune acțiunile și atitudinea lor de acord cu cea generală românească. Acest lucru se putea face atît prin trimiterea de emisari la Blaj și Sibiu, cît și prin consultări cu fruntași români în cursul tîrgului de la Turda care servește ca pretext pentru a solicita o amînare. Deci, oamenii cer o păsuire pînă luni 11 septembrie, cînd se va termina tîrgul de vite de la Turda, termen pe care contele, pentru a nu se compromite, dar și pentru că nu avea suficiente forțe militare la dispoziție, este nevoit să-l accepte. După declarația lui Petre Ilea din Luna²⁸, mult mai menajantă decît a altor anchetați, se pare că însuși comitele, văzînd cît sînt de ocupați lunenii cu tîrgul de la Turda, propune să se amîne conscrierea pînă în 11 septembrie, la terminarea tîrgului. Oricum va fi fost și ori de unde va fi venit inițiativa, s-a obținut un răgaz, pe care ambele tabere înțeleg să-l folosească. Comitele, încercînd să prevină o răscoală, pregătește în ascuns o întărire a forțelor de represiune, apropiînd de comună două subunități militare, întărind în același timp paza orașului Turda, la propunerea lui Kemény Farkas, vicecomandant al comitatului²⁹.

În același timp, răgazul de o săptămînă a fost folosit și de țărani, la tîrgul de la Turda realizîndu-se contacte și informări reciproce între fruntași lunenilor și ai celorlalte sate din zonă, pentru a stabili un mod unitar de acțiune, la nevoie, pînă la folosirea forței. Concomitent, lunenii trimit și la Blaj un emisar, pe Rusu Ioan zis Suci, ceea ce reiese din

²⁵ Dos. cit., f. 32.

²⁶ Dos. cit., f. 3—4.

²⁷ Arh. St. Fil. Cluj-N., Fond. Comitatul Turda, prezidiale, nr. 904/5.

²⁸ Dos. cit., f. 20 v.

²⁹ Arh. St. Fil. Cluj-N., Fond. Comitatul Turda, prezidiale, nr. 920; 954;

depoziția lui Sand Fetiță³⁰ care o știe de la Nuț Hada, fără însă a dezvălui scopul și conținutul mesajului adus.

Autoritățile care supravegheau zona bănuiesc aceste contacte, bănuială exprimată și de ziaristul Jancsó Károly în *Kolozsvári Hiradó*³¹, care relatează că, în această perioadă de răgaz, spirite ostile autorităților, asemănătoare celui al lui Alexandru Pop (Alexandru Papiu Ilarian, ajuns în epocă o pildă de nesupunere — căutat în toată Transilvania pentru a fi întemnițat), au colindat nopți de-a rindul prin zonă „ademenind“ din nou poporul.

E cert că, atît de la Blaj (nu din cercul episcopului Ioan Lemeni), cît și de la Turda, încurajările au fost ferme, deoarece lunenii se pregătesc susținut pentru o rezistență armată serioasă. Adună pietre la marginea satului, într-un loc strategic, numit „după Curte“, oblesc coase, ascut sape și furci, și după unele informații unii făuresc chiar lănci.

La 11 septembrie 1848, comitele suprem Thorotzkai Miklós, însoțit de vicecomitele Betegh Gábor și comisarii conscriptori, sosesc pentru a treia oară la Luna. Locul adunării sătenilor a fost tot curtea preotului tînăr, Iosif Coltor, probabil și pentru a se crea impresia că acțiunea era aprobată de fruntașii locali.

Comitele suprem ține din nou un discurs, cu siguranță „patriotic“, dar care românilor nu le va fi spus nimic, apoi, comisia a început să conscrie vreo 5—6 recruți după unele mărturii (Sand Fetița), 7—8 după altele (Petre Ilea)³²: dar oricîți vor fi fost, e cert că Vasile Pogăcean din Luna, adresîndu-se mulțimii, rosti apăsător și se pare (după efecte) cu multă autoritate: „Veniți de aici, de ce să înscrieți feciorii? Nimeni să nu îngăduie aceasta“. La care, cea mai mare parte a celor adunați au părăsit locul, ieșind în stradă. Vicecomitele Betegh Gábor se duce imediat după ei și-l apostrofează pe Vasile Pogăcean: „Ce treabă ai tu aici?“ ... „nu ai băiat pentru armată, de ce provoci gîlceavă?“ Se vede însă că vicecomitele nu e ascultat, deoarece e nevoit să intervină însuși Thorotzkai Miklós, punîndu-și la bătaie întreaga sa autoritate de comite suprem, ieșind și el în drum după mulțime, poruncindu-i să se întoarcă imediat. Intimidați pentru moment, oamenii se întorc în curtea preotului, unde mai sînt înscrise cîțiva tineri.

Cînd să se ajungă la înscrierea băiatului lui Ștefan Dic, în stradă se auziră din nou strigăte, de data aceasta femeiești: „Nu vă lăsați feciorii să fie înscrise, lăsați-i acolo pe domni!“ (după depoziția lui Gh. Giurgiu)³³ sau, după aceea a lui Sand Fetița: „Oamenilor, nu vă supuneți, nu vă înscrieți copiii, ieșiți afară!“³⁴

Femeile care au îndrăznit să strige erau văduva Todora Grof [Mazere] a lui Matei, Todosia Barta, țiganca Armanka și Maria soția lui Petre Ilea, secondate cu cea mai mare iritare de Pascu Hidișan³⁵. Și astfel, în vacarmul creat, mulțimea a părăsit pentru a doua oară, și definitiv,

³⁰ Dos. cit., f. 27.

³¹ *Kolozsvári Hiradó*, nr. 63 din 17 sept. 1848, p. 257.

³² Dos. cit., f. 29.

³³ Dos. cit., f. 25—25 v.

³⁴ Dos. cit., f. 26 v.

³⁵ Dos. cit., f. 32.

curtea preotului, fără a mai da nici o posibilitate comisiei de a-și duce la bun sfârșit misiunea.

Un afront clar adus și de data aceasta comisiei, vicecomitelui și chiar comitelui suprem. În circumstanțele descrise, refuzul sătenilor nu pare deloc întimplător, și este destul de transparent faptul că au acționat ca după un scenariu de dinainte pregătit.

Astfel stînd lucrurile, comisia și autoritățile părăsesc terenul. La urcarea în căruță, comitele suprem avertiză pe juzii sătești să fie pregătiți pentru că în chiar ziua respectivă va trimite soldați asupra satului, dispunînd astfel executarea de represalii militare. Mulțimea nu părea să fie neliniștită, și chiar unele îndoieli ce au mai cuprins pe unii, ca aceea manifestată de Nuț Giurgiu a lui Nicolae, care, adresîndu-se comitelui suprem pe cînd acesta părăsea terenul, rugîndu-l ca totuși „să nu trimită armata asupra satului“, că se vor supune, s-au dovedit a fi fost o opinie personală izolată, deoarece poporul înjurîndu-l, s-a infuriat la auzul promisiunii, acuzîndu-l că „vrea să le mănince copiii“³⁶.

După plecarea comisiei și a autorităților a început o fierbere și o agitație și mai mare. Pe ulițele satului, Blag Giurgiu și Gh. Hada dau alarma strigînd că vor veni soldații și îndemnînd poporul la rezistență. Clopotele sînt trase într-o dungă de Vasile Rusu, vestind primejdia. Sătenii se și adună în marginea localității, la „după Curte“, fiecare cu ce avea la îndemină, coase oblite, sape, furci, împlăcie, ba chiar și lănci.

În acele momente de încordare, contele Kemény Józseff din Lunca, încercînd și el să pacifice pe țărani în propriul său interes, sfătuiește pe cîțiva dintre ei să meargă împreună la Sîncraiu, unde se găsea comitele suprem pentru a-l îndupleca la clemență. Acesta îi liniștește pe însoțitorii contelui și-i îndeamnă la supunere pe cei din Lunca. În drum spre Sîncraiu contele a trecut și pe la preoții din Luna, cerîndu-le să-i liniștească pe luneni, la care a primit răspunsul (desigur, neconform realității) că ei nu-i pot stăpîni.

La întoarcerea de la comite, de data aceasta Kemény Józseff se oprește cu trăsura lingă mulțimea adunată în capul satului Luna și o îndeamnă la supunere. Mai mulți dintre săteni și-au dat însă seama de manevra contelui, zicînd: „Nu-l credeți, spune minciuni, și el e unghur și ține cu nobilimea; el vrea numai să ne înșele“³⁷. Probabil speriat de vehemența refuzului mulțimii de a se întoarce la supunere, contele ordonă vizitiului să dea bici cailor și să pornească imediat spre Lunca.

Confruntarea devine astfel inevitabilă și iminentă. Ascultînd ca de un ordin superior, la glasul clopotelor trase în dungă și la îndemnul lui Vasile Rusu „Fiecare om să iasă să se ducă la capătul satului împotriva soldaților“³⁸, cete, cete, poporul se îndreaptă spre locul știut ca fiind cel mai potrivit pentru a pune stavilă oricui ar fi dorit să pătrundă în sat.

Se începe organizarea pozițiilor pentru a împiedica armata să execute recrutarea forțată. Țăranii, oameni simpli (cîțiva trebuie să fi fost cu armata făcută), urmau a fi organizați pentru a continua lupta după principii și reguli militare, iar comuna transformată într-o fortăreață per-

³⁶ Dos. cit., loc. cit.

³⁷ Vezi declarația contelui Kemény Józseff. Dos. cit., f. 3—5. Vezi anexa

³⁸ Dos. cit., f. 29.

tru a rezista. Și într-adevăr, după adunarea sătenilor înarmați fiecare cu ce avea, este semnalată și *ridicarea de baricade în sat*³⁹, iar la marginea drumului, amplasarea unor grămezi de pietre pentru a fi folosite drept proiectile.

Semnalul de alarmă al clopotelor din Luna este preluat de satele din jur, conform, se pare, unei înțelegeri anterioare. Apoi oameni de legătură au fost trimiși la Grindeni, ca Nuț Hada, Dănilă Cămărășan și Vasilică Maier la Urca, existînd indicii că au mai fost trimiși mesageri și la Lunca și în celelalte sate. De remarcat, deci, organizarea minuțioasă a confruntării, avînd în vedere că „agenții de legătură“ de la Luna, pentru o mai mare operativitate, erau dublați de cei ai satelor vecine. Spre exemplu, Ioan Cimpean al Roșului din Gligorești și Iuon Păcurar, la auzul clopotelor din Lunca (prelungiri ale semnalelor din Luna), au plecat imediat la Hădăreni pentru a mobiliza poporul, iar preotul din Gligorești a trimis și el vorbă celor din Hădăreni pentru a merge să opună rezistență la Luna⁴⁰. A doua zi, în 12 septembrie, Toader Chiș și Ștefan Pavel din Chețani au plecat la Hădăreni după întăriri suplimentare⁴¹.

Merită relevată în mod special ordinea în care grupuri de 40, 100 sau mai mari de țărani din satele vecine veneau încolonate, înarmate și disciplinate, pentru a-i sprijini pe cei din Luna⁴².

În acest mod, s-a adunat o mare masă de țărani, probabil vreo 900 la început, circa 1200—1500 a doua zi, din 8 sate: Luna, Lunca, Gligorești, Grindeni, Gura Arieșului, Hădăreni, Chețani și Urca, înarmați cu tradiționalele unelte ce puteau fi folosite și ca arme, bine pregătiți psihologic, cu moralul ridicat, dispuși în rînduri ordonate, constituiau o formă redutabilă. Lipsa armelor de foc îi punea totuși în inferioritate și s-a și dovedit a le fi fost fatală. În afară de Luna, de unde a luat parte la luptă aproape întreg satul, din celelalte sate se pare că a luat parte cîte un om de la fiecare casă⁴³.

Așa cum reiese din documente, dispozitivul de apărare a fost realizat în principiu pe cete grupate pe comune, iar cetele în rînduri succesive. Se remarcă două mici detașamente de observație, unul în jurul casei Firenoaiei și altul în zona casei lui Mocuța, care țineau sub supraveghere comunicația principală pe aliniamentul Sîncraiu-Luna, cu scopul de a informa dispozitivul de luptă cu privire la sosirea trupelor așteptate din această direcție.

Ca să concretizăm situația în termeni militari, putem spune în continuare că misiunea imediată a grupării de apărare era de a interzice armatei să pătrundă în comună, iar misiunea finală, aceea de a împiedica recrutarea forțată a tinerilor în armata ungară.

Întregul dispozitiv era condus unitar din punctul de comandă aflat în casa preotului Nicolae Luneanu⁴⁴, unde se mai aflau Iosif Coltor, preo-

³⁹ C. Bodea, *op. cit.*, II, p. 904—905.

⁴⁰ Dos. cit., f. 34.

⁴¹ Dos. cit., f. 35.

⁴² Dos. cit., f. 34.

⁴³ „*Foaia volantă*“.

⁴⁴ Dos. cit., f. 37—38. Numele după tată este Pop. La Blaj a primit numele de Luneanu după localitatea Luna pentru a-l deosebi de numeroșii elevi cu numele Pop.

tul tânăr din Luna, Gh. Balog, protopopul ortodox din Turda, Alexandru Grama, preotul din Grindeni și țaranul Ștefan Neamțu din Luncani, care îl înlocuia pe preotul Todor Lazar, arestat de contele Kemény în seara zilei de 11 septembrie, după înapoierea din Sincraiu. Este semnificativ faptul că n-au existat diferențe confesionale între greco-catolici și ortodocși, dimpotrivă, o colaborare strânsă; când s-au cerut sfaturi, s-au cerut și de la Blaj și de la Sibiu.

Mai trebuie remarcat, în fine, și un punct general de observație, dar mai ales de alarmă, pe care-l constituia clopotnița bisericii din Luna, unde la post stătea Vasile Rusu.

Declanșarea ostilităților se întinde pe parcursul zilelor de 11 și 12 septembrie 1848.

În ziua de 11 septembrie, după eșecul comisiei de recrutare, cum am mai arătat, comitele suprem ordonă o execuție militară solicitând mai întâi trupe din Turda, unde însă majoritatea companiei din regimentul Sivkovich, care staționa în oraș, zăcea bolnavă, disponibili fiind doar 51 de ostași⁴⁵ sub comanda căpitanului Adler. Lângă aceștia se mai detașează o ceată de husari din Vișoara de circa 58—60⁴⁶ de secui sub comanda locotenentului Csulak, iar în aceeași noapte, la ordinul comitelui suprem, pornește din Bădeni o unitate de husari de 30 de călăreți secui comandați de căpitanul Baumgarten. La aceștia, pentru acoperire, se mobilizează și 130 de infanteriști secui din Agîrbici și Cîmpia Turzii. Astfel, în atacul final, vor lua parte peste 270 de soldați înarmați în majoritate cu arme de foc, săbii și lănci.

Întăririle de la Turda, în loc de ora 6, au ajuns la ora 7, pe când se lăsa seara. Întârzierea a constituit un fapt extrem de important, deoarece, apreciază ziaristul Jancsó Károly, care privea evenimentele de la 200 de pași, în loc să atace pe data de 11, s-a atacat abia a doua zi, în 12 septembrie.

Armata a fost primită cu bătăi de tobă la Luna și Luncani, iar clopotul de alarmă răsuna încontinuu tras într-o dungă, și totul pe fondul unor strigăte și amenințări minioase din partea țăranilor adunați în dispozitiv, menite a-l demoraliza pe inamic.

Vicecomitele Betegh Gábor îndeamnă pe săteni să lase cale liberă armatei. Și căpitanul Adler îndeamnă la același lucru, arătând că a doua zi vor veni și mai mulți soldați. Țăranii refuză zgomotos; pe noapte, spun ei, nu-i vor lăsa pe soldați să intre, să nu se sperie copiii. Din spiritul comentariului făcut evenimentelor de către Jancsó Károly în *Kolozsvári Híradó*⁴⁷ reiese că au fost divergențe între puterea politică civilă și între cea militară în privința procedurii față de țăranii oponenți. În relatare se nota că vicecomitele Betegh Gábor a cerut sfatul comitelui suprem Thorotzkai Miklós, care se afla într-un punct cam la un sfert de oră depărtare de el, cum să procedeze cu mulțimea. Răspunsul comitelui suprem a fost ca *soldații să intre neapărat în sat fără să tragă în săteni*, ci numai să-și facă loc cu patul puștii. Era un ordin nerealist, deoarece mulțimea

⁴⁵ Arh. St. Budapesta, Fond. Az 1848—1849-i Minisztériumi levéltár. Vay Miklós Kormánybiztosi iratai. Fototeca I.I.A. Cluj-N., Foto: 19.029—19.030/1848.

⁴⁶ *Kolozsvári Híradó*, nr. cit.

⁴⁷ *Ibid.*, nr. cit.

ar fi blocat oricum această manevră. Căpitanul Adler era pentru retragere, cu toate că mai parlamentează vreo două ore, încercînd a-i face pe țărani să cedeze, însă în zadar.

Potrivit „Foi volante“, pe care am mai citat-o, tratativele au ținut pînă la 11 noaptea, intervenind pînă la urmă, se pare, chiar și comitele suprem Thorotzkai Miklós care, cu promisiuni, ar fi reușit să liniștească în parte poporul, unii plecînd spre casă. Realitatea, confirmată de mai multe alte surse, era că lovindu-se de o opoziție atît de vehementă, căpitanul Adler ordonă soldaților săi să se retragă la Sincraiu. Bineînțeles, ziaristul, de partea puterii administrative, își manifestă „groaza“ că 52 de soldați bine înarmați și 30 de husari secui au fost siliți să se retragă din fața țăranilor înarmați doar cu coase și furci; însă, recunoaște el, ofițerii nu aveau de ales, deoarece în fața lor se afla o mulțime de 1000 de săteni, iar lăsîndu-se întunericul armata nu s-ar fi putut desfășura, necunoscînd terenul. Probabil că nici manevra de retragere nu a fost ușoară, din moment ce locotenentul Misling este citat că s-a distins în această acțiune.

Retragerea, comentează Jancsó Károly, avea două aspecte: pe de o parte, noaptea, numărul populației putea crește, îngreunînd și mai mult pătrunderea armatei în sat, a doua zi, iar pe de cealaltă, pînă dimineață, sătenii, acuzați de a fi consumat excesiv țuică, se vor trezi, își vor da seama de situație, și se vor duce pe la casele lor.

Recunoaște însă că s-a înșelat, deoarece clopotul a bătut toată noaptea, sătenii rămînînd pe loc în jurul a 23 de focuri. Numărul luptătorilor sporește pînă dimineață la aproximativ 2000 (ceea ce evident este o cifră exagerată)⁴⁸.

În lumina anchetei, iată cum se petrec lucrurile.

Seara și noaptea de 11/12 septembrie 1848 dispozitivul de apărare al lunenilor se completează cu un detașament de 100 de luptători din Chețani, pregătiți și conduși de inimosul țăran Vasile Șerban, căzut ulterior în luptă⁴⁹.

Chețanii în marșul lor spre Luna antrenează și pe cei din Hădăreni, adunați deja la locul stabilit. Cei din Gura Arieșului adunați la îndemnul și sub conducerea fraților Vasile și Ioan Pop, se unesc cu cei din Gligorești, conduși de judele sătesc Grigore Cismaș. Executînd marșul noaptea, în coloane militare, găsesc deja în dispozitiv pe cei din Luncani, sosiți primii la Luna. Asemănător, cei din Grindeni și Urca, la semnalul dat de luneni, coboară Coasta pe lîngă pădure, în același scop. Izolat, s-ar mai fi putut să fi fost prezenți și români din Călărași, Sincraiu și Vișoara.

Sosirea acestor întăriri a impus regruparea dispozitivului realizat inițial aproape în întregime din luneni, prin extinderea pe flancul stîng, pe miriștea „după Curte“ și în adîncime.

În ziua de 12 septembrie, la orele 9—10, își face din nou apariția detașamentul militar al căpitanului Adler, pentru a repeta încercarea de a forța intrarea în sat. Pătrunde singur în tabăra țăranilor⁵⁰, cerîndu-le

⁴⁸ *Ibid.*, nr. cit.

⁴⁹ Dos. cit., f. 35—36.

⁵⁰ *Kolozsvári Híradó*, nr. cit.

să cedeze, dar orice tentativă de pacificare rămîne fără nici un rezultat, ba mai mult, și-au bătut joc de el și au vrut să-l captureze sub învinuirea de a fi spion și spunîndu-i că așa va păți orice soldat care va îndrăzni să vină în tabăra sătenilor. Potrivit dosarului de anchetă, care trece sub tăcere această împrejurare puțin „eroică“ pentru căpitanul Adler, se menționează totuși că acesta a fost nevoit să-și arate postavul galben ca dovadă că este ostaș al majestății sale Ferdinand, fără a fi însă crezut⁵¹.

Căpitanul Adler se retrage la Sincraiu, deci pentru a doua oară din fața masei țaranilor furioși și neînduplecați, simțind din nou gustul umilinței.

Cum am mai spus, la ordinul comitelui suprem pornește în seara de 11 septembrie căpitanul de husari Baumgarten din Bădeni și sosește la Luna în dupămasa de marți, 12 septembrie 1848. El preia comanda întregii trupe, asumîndu-și de aci încolo răspunderea operațiunilor.

După masă, în 12 septembrie, în jurul orei 4, armata pornește către Luna pentru a treia oară, cu forțele sporite, care totalizau acum, după cum am mai pomenit, circa 271 de soldați.

Drumul care intra în sat, strîmtîndu-se și aflîndu-se acolo de o parte și de alta grămezi ȳriașe de pietre, aduse special cu căruțele de către luneni, căpitanul Baumgarten vrea să ocolească drumul, încercînd fortarea pe o cale ocolită, dar masele fac o scurtă manevră de retragere în perfectă ordine, formînd în fața armatei o centură puternică de apărare a satului. Ca atare, soldații au fost oprîți la o distanță de 200 de pași de dispozitivul țaranilor. În mijlocul pîlcului armatei, pe 2 rînduri, stătea compania de infanterie Sivkovich, formată din 51 de oameni; la cele două flancuri, cei 60 de husari, iar în adîncime, la 150—200 de pași, garda națională maghiară.

Clopotul de alarmă încetase. Tensiunea creștea; mulțimea înconjurase aproape mica oaste, rîzînd de numărul redus al soldaților⁵². Căpitanul Baumgarten și comisarul civil ad hoc Szilvási Miklós, un foarte prețuit orator de către conaționali, prezent — se spune — în cîte 2—3 comitate unde era vreun pericol pentru autorități, cheamă poporul la supunere.

În semn că nu vor să le facă nici un rău țaranilor, căpitanul Baumgarten ordonă punerea săbiilor în teaci și a puștilor „la picior“⁵³. Părea că tratativele cu delegații mulțimii se desfășoară spre o înțelegere comună, dar, se vede că încurajați de Nicolae Luneanu și alții din punctul de comandă, mulțimea rezistă, vociferează, ba chiar joacă și cîntă agitîndu-și pălăriile, după descrierea lui Anton Kurz⁵⁴, convinși că soldații nu au voie să tragă.

Între delegații țaranilor care au dus tratative cu autoritățile civile și militare la intrarea în comună, pe baza dosarului anchetei am putut depista pe Sand Fetița, Ioan Suci, Mihăilă Rad, Nuț Tulai, Vasile Vlad din Luna, Ștefan Neamțu din Luncani, Grigore Cismaș din Gligorești și

⁵¹ Dos. cit., f. 25 v.

⁵² Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása Történelmi, Régészeti, Természetráji és Népismereti Szempontból*, V, Pest, 1871, p. 136.

⁵³ *Kolozsvári Híradó*, nr. cit.

⁵⁴ C. Bodea, *op. cit.*, 804—905.

alții. De reținut că, în timpul tratativelor, curierul Vasile Mocanu, care abia sosisse de la Sibiu, i-a încurajat pe oameni să rămână la locurile lor, și bătându-și pieptul a spus: „Eu știu ce am adus, nu vă mișcați“, deși scrisoarea de la Moise Fulea îndemna și ea la ascultare și supunere.

În fruntea delegației de vreo 10—15 persoane, Sand Fetița numit „comisar al poporului“ (vezi depoziția acestuia), prezintă căpitanului Baumgarten cel mai important document al acestei confruntări: *manifestul-protest* al țăranilor, care exprima voința legitimă a celor adunați la Luna: „protestăm ca să nu fim atacați cu samavolnicie“ și „sintem gata mai bine să murim decît să dăm soldați domnilor și să murim pentru ei“. Semnează: „Poporul adunat“⁵⁵.

Actul acesta, de o valoare politică excepțională, este aproape unic în epocă, putîndu-se compara doar cu un important pasaj din Răspunsul poporului dat comisarului Vay Miklós în 19 septembrie 1848, în cadrul celei de a treia Adunări Naționale de la Blaj, în care se consemna aproape la fel ca și în documentul de la Luna: „protestăm cu cea mai mare solemnitate împotriva oricărui atac...“⁵⁶

În ceea ce privește refuzul de a da recruți, el este identic cu punctul 3 (a) adoptat de mai sus amintitul document al Adunării a treia de la Blaj.

Tratatивele mai continuă un timp (după mărturiile de la dosar au avut loc în trei runde), iar la eșuarea lor, soldații au primit ordin să simuleze un atac și înaintează cu armele în cumpănă, apropiindu-se de mulțime pînă la 15—20 de pași, unde se opresc. Căpitanul adresează apoi o ultimă somație celor adunați, în urma căreia, după mărturia unora dintre delegații poporului, aceștia ar fi fost gata să reia tratativele, și în timp ce sătenii agitați le strigau soldaților învîrtindu-și armele improvizate „Haideteți aici dacă îndrăzniți, vă învățăm noi!“

Alți cițiva încep a arunca pietre în soldați de la această mică distanță, una dintre ele lovindu-l în piept pe locotenentul Misling, iar un soldat din unitatea Sivkovich a fost atins de un îmblăciu sau o piatră la cap.

În agitația creată, *călcînd peste manifestul-protest legitim al poporului adunat*, căpitanul Baumgarten, ca executant al ordinelor civile ale comitelui suprem⁵⁷, ordonă „Foc și sabie!“ Cei care trag în plin sînt soldații din unitatea Sivkovich de la Turda, pe husari conducîndu-i la luptă Baumgarten în persoană. Conform informației din *Organul național*⁵⁸, asupra țăranilor se trag 5 salve de pușcă, număr ce pare a corespunde cu depoziția lui Ștefan Neamțu din Lunca, singurul care a declarat la anchetă că la aruncarea pietrelor în soldați s-a răspuns cu o „împușcătură, urmată de încă mai multe...“⁵⁹

În urma acestora cad 15—20 de oameni „mai cu seamă români“ (deoarece, într-adevăr, alături de români și-au dat viața și doi maghiari

⁵⁵ Dos. cit., f. 9.

⁵⁶ Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 62.

⁵⁷ Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 136.

⁵⁸ *Organul național*, nr. 18 din 8 sept. (st. v.), 1848, p. 81.

⁵⁹ Dos. cit., f. 39 v.

și un țigan)⁶⁰. Potrivit relatării lui *Kolozsvári Híradó*⁶¹ au murit 13 și 5 zăceau cu „râni mortale“, ceea ce însemna 18 căzuți; *Gazeta de Transilvania*⁶² dă cifra de 30 de morți, iar Anton Kurz, care a fost și el aproape de sursa informațiilor, susține că s-au constatat oficial deja 23 de morți, dar aceștia, mai spune el, nu sînt toți; pentru că „mai mulți răniți mortal s-au refugiat pînă în lunca Arieșului, ba chiar peste riu în pajiște, sfîrșind abia acolo, sau în holdele de porumb de pe partea opusă“⁶³.

Dintre cele 8 sate participante la răzvrătire, Jancsó Károly enumeră 5 care au dat victime: Lunca — 6 (3 români, 2 maghiari și 1 țigan); Luna — 3; Grindeni — 1; Chețani — 2; Gligorești — 1. Se poate bănui micșorarea intenționată a numărului de victime, datorită faptului că din Luna, din care erau majoritatea țăranilor adunați, și din rîndul cărora ne-am fi așteptat să fie cele mai multe victime, totuși, ziaristul indică doar 3 morți (!).

Mai dispunem de încă o sursă, pînă azi necunoscută, privind numărul total al victimelor; este „Foaia volantă“ pe care am mai citat-o, tipărită la o săptămînă după masacru, și cu o zi înainte de încheierea anchetei (19 septembrie), pare bine informată, consemnînd că numărul celor căzuți nu se știe încă, dar că, pînă la acea dată, *au murit vreo 30 de oameni*⁶⁴.

Și așa, numai prin „Foc și sabie“, soldații au putut trece peste voința și protestul țăranilor care cereau să nu fie atacați cu samavolnicie și care se juraseră că „nu se vor supune nici în ruptul capului“. Intrînd în sat peste cadavrele țăranilor ce opuseseră rezistență, autoritățile civile și militare obțin o „victorie“ temporară, care de fapt accelerează concentrarea maselor la Blaj pentru a treia adunare, și dă un impuls și mai puternic românilor ce luau drumul Năsăudului să se înroleze în armata colonelului Urban, pentru ca pe lingă alte multe asuprairi să răz bune și „sîngele vărsat fără vină“ la Luna.

„Justificarea“, deși un astfel de masacru nu poate avea în nici un fel vreo justificare, oferită de autorul ei moral, comitele suprem al comitatului Turda, Thorotzkai Miklós, superiorului său comisarului regesc Vay Miklós, în raportul din 13 septembrie (redactat în Sîncraiu), suna astfel: „după opinia mea, dacă în decurs de 24 de ore această masă de oameni nu s-ar fi dispersat, toată regiunea ar fi fost cuprinsă de flăcări“⁶⁵.

Dar această „victorie“, căci astfel o denumește Jancsó Károly, cîștigată de trupe bine înarmate cu arme de foc. împotriva unei mulțimi în defensivă, rezistînd unui abuz administrativ evident, și fără arme pe măsura inamicului, reprezentat atît de birocrăția maghiară, cît și de elemente militare imperiale, a grăbit în fapt izbucnirea războiului civil din Transilvania, căci, în același raport, comitele recunoaște că „După cum sînt înștiințat, cea mai mare parte a Cîmpiei Transilvaniei se află într-o

⁶⁰ *Kolozsvári Híradó*, nr. cit.

⁶¹ *Ibid.*, nr. cit. Numărul morților reproduș identic și în Jakab Elek, *op. cit.*, p. 357.

⁶² *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 74 din 9 sept. 1848, p. 305—306.

⁶³ C. Bodea, *op. cit.*, p. 903—904.

⁶⁴ „Foaia volantă“.

⁶⁵ Arh. St. Budapesta, Fond. Az 1848—1849-i Minisztériumi levéltár. Vay Miklós Konrmánybiztosi iratai. Fototeca I.I.A. Cluj-N. Foto: 19.029—19.030.

situație similară“, și că „Într-adevăr, acest eveniment, în urma căruia a fost vărsat sîngele oamenilor duși în eroare, este foarte îngrijorător“. Desigur „inducerea în eroare“ era o scuză ce nu stătea în picioare, fiind respinsă chiar de un conațional de al său, Rácz István⁶⁶, care a fost la Pesta și a aflat personal din sursă directă că acest proiect de lege al recrutării realmente nu fusese sancționat de împărat. Răspindirea acestei vești din partea unui funcționar maghiar (mai întii în Călărași) explică în bună parte și participarea a numeroși țărani maghiari din Luncați la acest act de rezistență.

Și nu numai din acest motiv. Să nu uităm că și la cea de-a treia Adunare Națională de la Blaj din 15 septembrie 1848, au fost și acolo o mulțime de țărani maghiari, împinși de aceleași asuprirea a foștilor „domni de pămînt“, deci din solidaritate de clasă cu țărani români. Să nu uităm apoi nici cele afirmate de țăranul maghiar Décsei Jancsi din Luncați, care, în dimineața de 12 septembrie, ieșind din rîndul de apărare al țărănilor, declară autorităților că „poporul în nici un caz nu se va preda“⁶⁷, ceea ce ne face să bănuim că el era de fapt conducătorul cetei de maghiari din Luncați, chiar dacă ulterior declară că el doar a făcut oficiul de traducător. Alt țăran maghiar, Décsei Pista, tot din Luncați, obligă pe Dán Sándor să plece și el în ajutorul lunenilor⁶⁸. Este apoi surprinzătoare declarația lui Bálint Samu din Luncați, care susține chiar că adunarea țărănilor de la Luna „s-a făcut din pricina lui Lovász Martzi și Singorean Matei“⁶⁹. În fine, Roch Ferentz îl acuză, în depoziția sa, pe Décsei Pista, că împreună cu Udrea Vasile au strigat în 12 septembrie în fața curții contelui Kemény ca toți oamenii să se ducă să dea ajutor lunenilor; iar primul, adică Décsei Pista ar fi și amenințat că „și pe conte îl trag afară din curtea sa, dacă nu-și va lăsa servitorii să plece la Luna“⁷⁰. În aceeași zi de 12 septembrie, mărturisește contele, trecînd prin fața curții sale, Décsei Pista, Német Minya și Săbăduș Nicolae au rostit cuvinte necuviincioase la adresa sa, amenințîndu-l⁷¹.

Dar să revenim puțin la bănuitul de a fi fost inspiratorul principal, cum reiese din documente, al acestei rezistențe ample de la Luna. Principala cauză a rezistenței a fost invocată de cîteva ori în cadrul desfășurării anchetei, ca fiind afirmațiile și îndemnurile lui Rácz István de la Călărași. Or, spune clar martorul Ștefan Moldovan, care declară că averșiunea față de activitatea comisiei de conscriere a fost determinată de ajungerea la cunoștința poporului a declarației lui Rácz István, potrivit căreia, conscrierea recruților nu se face din ordinul împăratului, ci „numai din cel al domnilor“⁷². Identic declară martorul Vasile Vlad din Luna⁷³. Gh. Giurgiu declară și el că de la Pesta Rácz István adusesse vestea că „națiunii române cît de curînd i se vor da arme și vor fi toți soldați. Dar pînă atunci să nu se lase să fie înscriși ca soldați“⁷⁴.

⁶⁶ Dos. cit., f. 24 v.

⁶⁷ Dos. cit., f. 34.

⁶⁸ Dos. cit., f. 37.

⁶⁹ Dos. cit., f. 38.

⁷⁰ Dos. cit., f. 10—20.

⁷¹ Dos. cit., f. 3—5.

⁷² Dos. cit., f. 22.

⁷³ Dos. cit., f. 23 v.

⁷⁴ Dos. cit., f. 24 v.

Martorul Petre Ilia din Luna confirmă, la rindul său, că Rácz István din Călărași ar fi spus despre conștiință că „nu e porunca regelui, ci numai a domnilor”⁷⁵. Mai declară la fel și Ioan Suciu din Luna⁷⁶. Suficiente mărturii pentru a-i stabili vina, credeau anchetatorii. De altfel, *Organul național*⁷⁷ confirmă arestarea unui asesor nobiliar (táblabíró) maghiar, care ar fi un „ațițător”.

Realitatea acestui fapt este înregistrată și de un raport din 14 septembrie 1848, care adevărește ordinul de arestare și anchetare de către judele regesc suprem a lui Rácz István, la Guberniu așteptându-se rezultatul anchetei⁷⁸.

La un moment dat, în 16 septembrie, cetățeanul Pétai Sámuel din Luncași îl informează pe comisarul de investigare al evenimentelor de la Luna că un om dintr-un grup de lucrători de la hotarul Luncașilor a strigat că printre răsculații adunați la Luna „s-ar fi aflat și Rácz István în calitate de căpetenie”. Nu a reușit însă să afle de la cine a venit afirmația, oricum, el nu a recunoscut printre răsculați nici un locuitor din Călărași⁷⁹ (este greu de apreciat gradul de sinceritate al acestei declarații).

Din Călărași au fost totuși arestați „părtași” de ai lui Rácz István și duși probabil la închisoarea comitatului, unde cei trei vor redacta un memoriu în care pledează pentru nevinovăția lor în fața comisarului de investigare. Cei trei erau: Szász Sándor, Szász Ferenc și Horváth József⁸⁰ (într-un alt document este pomenit și Budai Márton ca „părtaș” al lui Rácz István⁸¹). Primii trei „părtași” declară că ei de aceea n-au permis conștiința tinerilor din Călărași (de fapt întregul sat nu o doare), deoarece Rácz István a spus în auzul poporului că recrutarea nu se operează conform legilor, și că el însuși nu știe ca legea să fi fost sancționată. Ei au crezut că și atunci Rácz grăiește bine, deoarece niciodată nu au avut ocazia să se plîngă de sfaturile lui. Nici acum n-ar fi crezut că vor avea motive, deoarece „noi n-am auzit dîndu-se citire în loc public la o lege care să ne fi contrazis” în acest sens.

Declarațiile celor cinci martori care au depus în sensul că Rácz István a răspîndit vorbele privitoare la faptul că recrutarea nu ar constitui porunca împăratului, ci a domnilor, face obiectul unei anchete aparte. Cunoscuta comisie elaborează un raport, încheiat la 20 septembrie 1848, în care se ajunge la concluzia că nici unul dintre cei cinci martori nu a putut-o duce la sursa originară a acestei informații.

Doi dintre „părtașii” lui Rácz István: Horváth József, Szász Sándor (inclusiv Budai Márton) au fost audiați în calitate de martori, dar nu au amintit nici despre cel mai mic amănunt în direcția aceasta⁸². Or, este interesant faptul că ajunși în temniță, (după 15 septembrie) cei trei

⁷⁵ Dos. cit., f. 29.

⁷⁶ Dos. cit., f. 30.

⁷⁷ *Organul național*, nr. cit.

⁷⁸ Arh. St. Budapesta. Fond. G. Pr., nr. 2465/E. 1848. Fototeca I.I.A. Cluj-N., Foto: 28.719—28.720.

⁷⁹ *Id.*, Fond. G. P., nr. 11.204/1848. Fototeca I.I.A. Cluj-N., Foto: 26.500—26.591.

⁸⁰ *Id.*, nr. 11.164/1848. Fototeca I.I.A. Cluj-N. Foto: 26.585—26.589.

⁸¹ *Id.*, nr. 11.264/1848. Fototeca I.I.A. Cluj-N. Foto: 26.592—26.594.

⁸² *Id.*, nr. cit., loc. cit.

„ortaci“ care au împiedicat ei înșiși recrutarea în Călărași (de pe poziții nobiliare însă, prevalându-se de privilegiile secuiești), Szász Sándor, Szász Ferenc și Horváth József, brusc și-au adus aminte că de fapt, tot ce s-a întâmplat își avea rădăcinile într-aceea că tocmai Rácz István a spus în auzul întregului popor, privitor la conscripție, că nu e conformă legii⁸³.

În concluzie, fără îndoială, influența lui Rácz István s-a resimțit la Luna; participarea țăranilor maghiari din Lunca a fost o realitate; rolul de conducător al lui Décei Jancsi era clar, chiar dacă la anchetă s-a sustras răspunderii declarând că el numai a tradus între cele două părți și în fine, împușcarea mortală a doi țărani maghiari din Lunca, alături de ațiția alții români, este certă și înregistrată.

Toate acestea la un loc atestă indubitabil solidaritatea dintre țăranii români și țăranii maghiari, făcând astfel din masacrul de la Luna nu numai un moment de rezistență eroică, ci și unul de sacrificiu comun. Aceasta dovedește încă odată, dacă mai era nevoie, că revoluția română de la 1848 a fost sprijinită și de către țărani maghiari, mai ales din satele mixte și dintre foștii iobagi. Cazul nu este izolat și este cât se poate de semnificativ, în condițiile în care, așa cum constată „Foaia volantă“⁸⁴, și țăranii români și cei maghiari, adunându-se înarmați la Luna, făgăduiau împreună „nimicirea moșierilor unguri și distrugerea moșilor lor“. Să nu se uite apoi, cum de altfel am mai menționat, că și la Adunarea a treia de la Blaj, alături de români și sași s-au aflat și o mulțime de țărani maghiari consemnați în „Răspunsul poporului transilvanic“ din 19 septembrie 1848 la amenințările comisarului Vay Miklós. În acest document, este locul să o spunem, masacrul de la Luna e readus în actualitate când i se răspunde acuzelor împușcării guvernului ungar, Vay Miklós: „ațișători sunt aceia care ne scriu feciorii la cătane și vreau să-i ducă cu miile; ațișători sunt aceia care batjocoriră toată țara, omoriră la Mihalt 13, iar acum la Luna pînă la 20 oameni nevinovați...“⁸⁵

Urmările imediate ale confruntării sîngeroase de la Luna au dovedit că sacrificiul nu a fost în zadar.

În primul rînd, generalii austrieci din Sibiu de la Comandamentul General au promis că pe viitor nu vor mai pune trupe la dispoziția fostei nobilimi și a funcționării ei „setoase de război“ cum o caracteriza *Gazeta de Transilvania*⁸⁶.

În al doilea rînd, masacrul din 12 septembrie de la Luna a accelerat adunarea zecilor de mii de țărani înarmați la Blaj, în efortul lor de a se opune terorii, de data aceasta într-un cadru și mai bine organizat. Ca și la Luna, prima și cea mai importantă revendicare a Adunării a treia de la Blaj a fost aceea a încetării recrutărilor ilegale. Plenipotențiarul guvernului ungar, Vay Miklós și Guberniul Transilvaniei au fost siliți să accepte imediat acest punct al Adunării.

Iată ce scria cu privire la recrutări baronul Vay Miklós către ministrul de interne al Ungariei, Szemere Bertalan, într-un raport datat Cluj,

⁸³ Id., nr. 11.164/1848. Fototeca I.I.A. Cluj-N. Foto: 26.585—26.589.

⁸⁴ „Foaia volantă“.

⁸⁵ Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 60—61.

⁸⁶ *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 74 din 9 sept. 1848, p. 306.

15 septembrie 1848: „Mă încumet să pun întrebarea, dacă în actualele împrejurări nu ar trebui oare să suspendăm conscrierile militare?“ Tot acum Vay pune în legătură evenimentele de la Luna cu Adunarea a treia de la Blaj, afirmînd: „Din ceas în ceas sosesc știri rele. Tocmai acum se raportează că la Blaj se adună sașii și românii înarmați din toate colțurile [Transilvaniei] pentru a răzbuca ultimul eveniment sîngeros de la Turda⁸⁷ [sb. ns.]. Și în memoriile sale baronul Vay Miklós pune în legătură adunarea unei așa mari și vehemente mase de oameni la Blaj, cu confruntarea din 12 septembrie de la Luna⁸⁸. Ba mai mult, ciocnirea sîngeroasă de la Luna este considerată de comisarul regesc Vay Miklós, în raportul său din 16 septembrie 1848, adresat ministrului președinte, drept „semnalul răscoalei pe față al românilor, care în acest moment sînt masați la Blaj cu miile, înarmați, unde s-au adunat ieri“. El mai arăta că de cînd a sosit în Transilvania, mereu a încercat să preîntîmpine mișcările românilor, reușind în multe locuri, dar de cînd au început recrutările, aceste mișcări s-au pornit spre o răscoală țărănească generală, pînă cînd, recent, în comitatul Turda a izbucnit o ciocnire sîngeroasă „între soldații de linie și cîteva sate răscolite“⁸⁹.

Evenimentele au constituit un puternic șoc pentru ambele tabere, înăsprind situația și așa destul de încordată. Înstrăinarea dintre români și maghiari se accentuează. George Barițiu, redactorul *Gazetei*, consideră acest caz „profund scandalos“ și avertizează pe episcopii români că dacă nu vor sesiza tronul, vor pierde orice popularitate la români⁹⁰.

Într-un articol din 22 septembrie, același Barițiu nota că „amărăciunea între români este foarte mare din pricina feliuritelor asupraei“. În cercurile conducătoare secuiești se pare că „victoria“ asupra țaranilor de la Luna a provocat o explozie de bucurie, unii lăudîndu-se că de se vor ridica și un milion de români „pe toți îi vor dumica“ pentru că aceștia „poartă bravura numai în gură“ — fără să vadă realist lucrurile, că de fapt numai lipsa armelor de foc a dus la înfrîngerea rezistenței românilor⁹¹. Iar cînd colaborarea politică și militară a românilor cu sașii se va strînge și mai mult, optimismul cercurilor diriguitoare ungare se transformă în îngrijorare, deoarece, înscriindu-se în oastea lui Urban și primind arme, românii deveneau o forță redutabilă, așa încît, ține să sublinieze *Gazeta*, evenimente ca acelea de la 12 septembrie nu mai sînt posibile, căci „cu ostășimea regulată nu merge ca la Luna“⁹².

Dar să examinăm, care au fost urmările imediate ale acestei confruntări sîngeroase și asupra celor ce au încercat să reziste armatei.

Jancsó Károly susține și el, cu convingere, teza lui Thorotzkai Miklós că „Dacă această mulțime nu s-ar fi împrăștiat, în 24 ore tot țînutul ar fi fost în flăcări“. Identitatea de formulare a sentinței din articol, cu raportul comitelui suprem adresat comisarului Vay, dovedește în și mai

⁸⁷ Deák Imre, 1848. *A szabadságharc története levelekben. Ahogyan a kortársak látták*, Budapest, f. a., p. 218.

⁸⁸ *Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből*, Budapest, 1899, p. 196—197.

⁸⁹ Arh. St. Budapesta, Fond. Az 1848—1849-i Minisztériumi Országos Levéltár Belügyminisztérium. Elnöki iratok. Fototeca I.I.A. Cluj-N. Foto: 27.134—27.136.

⁹⁰ *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 74 din 9 sept. 1848, p. 306.

⁹¹ *Id.*, nr. 75 din 13 sept. 1848, p. 310.

⁹² *Id.*, nr. 77 din 20 sept. 1848, p. 317.

mare măsură gravitatea reală a situației văzută din unghiul autorităților. Oricum, constată ziaristul cu mulțumire, ținutul care fusese gata să ia foc „acum e învins și liniștit”⁹³. Așa încît seara, la intrarea armatei conduse de Baumgarten în Luna, ordinea stăpînirii n-a mai fost tulburată⁹⁴.

Locotenentul de gărzi Balog Aron aduce în fața comisiei de investigație deja formate și încartiruite împreună cu armata la Luna primii 8 grindeni din destul de marele număr de persoane interogate în această anchetă ce făcea și mai grele urmările rezistenței. Aceștia, împreună cu preotul lor, Alexandru Grama, fuseseră prinși pe cînd abandonau lupta⁹⁵.

Efectul demoralizant al înfrîngerii rezistenței este remarcat și de Anton Kurz, care sublinia că dacă în 12 septembrie se vedeau fețe amenințătoare, în 13 septembrie, după bătălie, se văd țărani strecurîndu-se triști, iar „văzduhul răsună de strigăte de durere și de plîsetele copiilor și ale femeilor”. Imaginea nu credem să fi fost doar stilistică, în urma unei reprimări atît de nemiloase, ci, dimpotrivă, de o zguduitoare fidelitate. În fond și el a fost aproape de locul dramei și trebuie să luăm în considerare și faptul că din Grind (adică Luncani) de unde a trimis corespondența la *Siebenbürger Wochenblatt*⁹⁶, au căzut 7 oameni și 3 au fost răniți (aproape o pătrime din victime).

Anton Kurz mai informează publicul german că va avea loc o „anchetă foarte severă pentru a se da de urma capilor răzvrătirii și a legăturilor lor”. Știre preluată de *Gazetă*, comentînd cu amărăciune că ocîrmuirea nu s-a îndestulat cu omorurile făptuite la Luna, ci a ordonat și o „cercetare aspră”⁹⁷.

Perspectivile sumbre ce dominau cele 8 sate sînt expuse mai detaliat în cea de-a doua corespondență a lui Anton Kurz, în care arată că se prevede o amendă ce s-ar putea ridica la o sumă de 4000 fl., aproape irealizabilă, spune corespondentul sas, pentru acești oameni sârmani⁹⁸. Amintește că doar cu cîteva săptămîni în urmă satul Chețani a suferit o execuție militară care l-a silit să-și plătească așa zisele restanțe ale unor robote iobăgești.

În 14 septembrie n-a fost cruțat nici satul Luncani, deoarece acolo va fi încartiruită o companie din regimentul Carol-Ferdinand cu căpitanul Mihalowski și 51 de husari, grăniceri secui din Arieș, conduși de locotenentul Csulak. Ei vor rămîne pe capul sătenilor, terorizîndu-i, pînă vor plăti amenda ce li se va fixa⁹⁹.

Cum a funcționat investigația, reiese din anexele prezentate, interesante atît din punct de vedere istoric, cît și pentru istoria dreptului, ba chiar și pentru psihologia maselor.

Faptul că la cercetări a participat și un român (o noutate pentru anchetele din 1848, stăpînirea voind astfel să risipească — dacă ar fi

⁹³ *Kolozsvári Híradó*, nr. cit.

⁹⁴ *Orbán Balázs*, op. cit., p. 136.

⁹⁵ *Kolozsvári Híradó*, nr. cit.

⁹⁶ Apud C. Bodea, op. cit., p. 903—904.

⁹⁷ *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 74 din 9 sept. 1848, p. 305—306.

⁹⁸ C. Bodea, op. cit., p. 904—905.

⁹⁹ *Ibidem*.

putut — impresia de părtinire a celeilalte anchete, aceea de la Mihalt) nu pare să fi înlesnit cu ceva situația celor anchetați, ci cel mult se voia a se da un lustru de obiectivitate lucrărilor anchetei. Înțelegem această situație din faptul că persoana în cauză, viceprotopopul greco-catolic din Beu, Gheorghe Lazăr, era bine apreciat de comitele suprem Thorotzkai Miklós, ca un om „cu totul inteligent, cunoscut pînă în prezent numai după aspecte bune”¹⁰⁰, cu alte cuvinte, omul autorităților.

Comisia, după cum am văzut, avea spre ajutor forțele militare dispersate în satele ce luaseră parte la revoltă, pentru a proceda la o „te-meinică investigație”, după cum raporta același Thorotzkai comisaru-lui Vay.

Pentru a fixa și mai precis imaginea confruntării de la Luna în cadrul evenimentelor din Transilvania, trebuie neapărat să amintim și despre un alt masacru, petrecut în 10—11 septembrie la Nădab¹⁰¹ (în comitatul Arad) exact din aceleași motive (rezistența la recrutare), încheiat cu trei morți și 20 de oameni tăiați cu săbiile. Descrierea pe care o face învățătorul Vasile Olar acestui eveniment este cu adevărat impresionantă¹⁰².

Cu asemenea procedee, ce denotau o teroare împinsă la extrem, într-o perioadă politică de răspîndire a ideilor liberale și generoase ale egalității, libertății și frățietății între națiuni în întreaga Europă revoluționară, nu e de mirare că între țărani se răspîndea tot mai larg convingerea că „domnii vor să restaureze iobăgia pe care o desființase împăratul”¹⁰³.

Pentru a dezvălui cît mai mult din adevărul istoric al evenimentelor din septembrie 1848 de la Luna și jur este indispensabil necesar a mai preciza și cîteva date controversate sau necunoscute privind: numărul țăranilor participanți la confruntarea de la Luna; conducătorii; numărul și numele celor căzuți în luptă.

Luîndu-le în ordine, iată ce putem spune: cifra de 6000—8000 țărani adunați la Luna¹⁰⁴ sau de 4000, citată de Anton Kurz în prima sa corespondență¹⁰⁵, ba chiar și aceea de 3000 indicată de „Foaia volantă”¹⁰⁶, pare a fi mult exagerată. Chiar și cifra de 2000 de țărani avansată de *Kolozsvári Híradó*¹⁰⁷, pentru ziua de 12 septembrie 1848, pare să fie prea mare. Dar nici declarațiile țăranilor la anchetă, declarații ce au tendința de a minimaliza numărul participanților, indicînd cifra de 600—700, nu poate fi cea adevărată (dar apare și cifra de 1000 uneori). Noi conside-

¹⁰⁰ Arh. St. Budapesta. Fond. Az 1848—1849-ı Minisztériumi levéltár. Vay Miklós Kormánybiztosi íratái. Fototeca I.I.A. Cluj-N., Foto: 19.029—19.030.

¹⁰¹ *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 77 din 20 sept. 1848, p. 318.

¹⁰² Arh. St. Arad. Fond. Episcopia ortodoxă română Arad. Actele revoluției din 1848—1849. Pachet IV, f. 41.

¹⁰³ *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 74 din 9 sept. 1848, p. 305—306.

¹⁰⁴ Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 136.

¹⁰⁵ C. Bodea, *op. cit.*, p. 903—904.

¹⁰⁶ „Foaia volantă”.

¹⁰⁷ *Kolozsvári Híradó*, nr. cit.

răm mai aproape de realitate cifra aproximativă de 1200—1500¹⁰⁹, care, oricum, este destul de mare pentru acele timpuri.

Din documente se desprinde și faptul că la confruntarea cercetată, a participat și o ceată de femei din Luna, în frunte cu Todora Grof [Mazere], prezentă în toate fazele luptei.

Referitor la conducători, putem spune următoarele: deși țărani anchetati, din solidaritate, evită să dea nume și repetă mereu aceeași depozitie de parcă ar fi fost învățată pe de rost, totuși, datorită unor scăpări, eventual prin constringeri fizice dure, citeva nume apar mai des.

Principalii conducători și „instigatori“ după dovezile adunate de comisie par să fie în primul rând preoții care au luat parte la mișcare de la început pînă la sfîrșit: preotul din Luna, Nicolae Luneanu (un veritabil tribun) (1785—1860) și ajutorul său Iosif Coltor (1815—1872) tînăr absolvent al seminarului teologic, adept al ideilor revoluționare ale profesorilor săi de la Blaj, și despre care se mai cunoaște că în primăvara anului 1849 se afla fugit în munți pentru a scăpa de represalii.

De la început, ambii s-au opus legii recrutării, considerînd-o ilegală; au ascuns matricolele în care figurau tinerii și au desfășurat o vie activitate, folosind biserica pentru a influența masele la opoziție organizată. În același scop, au luat legătura cu preoții români din satele vecine pentru a desfășura aceeași campanie de împotrînire, impulsînd solidarizarea țărănilor grupați în jurul comunei Luna. Ei inițiază trimiterea unor oameni de legătură la Blaj și Sibiu pentru consultări cu fruntașii românilor de acolo.

Se distinge în mod deosebit Todor Lazăr, preotul din Luncani, care a declarat că „Nu există vicecomite, nu există jude nobiliar! Acum poruncesc eu“. Cu alte cuvinte a interzis lucrările de conscripție în Luncani. Tot el i-a învățat pe luncani cum să-i smulgă matricola din mînă pentru a nu fi obligat s-o dea comisiei de conscriere și tot el a favorizat luarea cheii de la biserică pentru a se trage clopotul într-o dungă. Datorită acestei activități prodigioase nu scapă de răzbunarea contelui Kemény Jóseff, care-l arestează în seara zilei de 11 septembrie și va fi executat în decembrie 1848¹⁰⁹. Cu cîinste stă alături de ceilalți preoți și Alexandru Grama din Grindeni.

Un rol important l-au jucat și juzii sătești Toader Boar din Luna (1817—1862), Grigore Cismaș din Gligorești, Dumitru Lungu din Chețani și Ion Brad, judele mic din Grindeni, care, acționînd deschis, apar mereu în fruntea sătenilor.

Este remarcabil că acum, în 12 septembrie, apar oarecare forme de organizare a românilor, care, în parte, le anticipează pe cele ce se vor cristaliza efectiv doar după 28 septembrie, după terminarea Adunării a treia de la Blaj, cum a fost ceata ce echivala aproximativ cu o centurie de mai tîrziu, și concentrarea unor forțe umane din 8 sate care a depășit

¹⁰⁹ Cifra de 1200—1500 de participanți rezultă dintr-un calcul aproximativ. Comuna Luna la 1848 avea 869 locuitori (Vezi G. Barițiu, *op. cit.*, p. 238). După depozitiile martorilor aproape toată comuna a participat la luptă. Deci, lăsînd la o parte bătrîni și copii, contăm pe 500—600 participanți din restul satelor. Luncani 200—300; Chețani 120—150; Hădăreni 70—80; Urca 50—60; Gura Arieșului 70—80; Gligorești 100—110; Grindeni 30—50; alții 50—100 de luptători.

¹⁰⁹ Arh. St. Alba Iulia. Fond. M. U. R., nr. 105/1849.

cu ceva efectivul unui viitor tribunat. Am depistat și un „grad“ distinctiv acordat de comisia de anchetă unor conducători ai maselor, acela de „comisar al poporului“¹¹⁰ pentru Blag Giurgiu căzut în luptă și Sand Fetița din Luna; Ștefan Neamțu din Luncani și Grigore Cismaș din Gligorești.

Între conducătorii de cete, pot fi identificați următorii: Gheorghe Hada căzut în luptă; Constantin Boar, dispărut din localitate după evenimente; Nuț Hada, Vasilică Fetița, Nuț Tulai și văduva Todora Grof [Mazere]¹¹¹ pentru ceata de femei, și ea dispărută din localitate pe timpul cercetărilor, toți din Luna; Vasile Udrea, Vasile Mocanu, ambii căzuți în luptă și Dăceși Jancsi, conducătorul cetei de maghiari din comuna Luncani; Vasile Șerban din Chețani, căzut în luptă, același pe care l-am menționat a fi fost dus în lanțuri în iunie la închisoarea din Turda; Petru Pop din comuna Gura Arieșului, după evenimente, dispărut din localitate; Pavel Decean din Hădăreni și Simion Călușer din Grindeni, dispărut și el din sat pe timpul cercetărilor.

Și-au mai adus contribuția la mobilizarea maselor: Vasile Pogăceanu, Gligor Giurgiu a lui Gheorghe, Petru Ilea, Ioan Suciu, Ioan Mărginen, Vasile Rusu, Pascu Hidișan, Todosia Barta și Maria Ilea din Luna, Vasile Nistor, dispărut în timpul cercetărilor, Matei Singorean, ulterior împușcat de „echipele de vinători“ din Luncani; Ion Cimpian al Roșului din Gligorești, Ion Pop din Gura Arieșului, dispărut din localitate, Ioan Lungu din Chețani; Ioan și Petru Pop din Urca.

La ultima chestiune, numărul și numele celor căzuți în luptă, nu se pot da cifra exacte, nici complete. După ce am mai amintit în cursul acestei cercetări, înclinăm să credem că numărul morților a fost în jurul cifrei de 30 după informația oferită de „Foaia volantă“ din 19 septembrie 1848. Oricum, cert este că din Luncani au căzut 7 persoane și 3 au fost rănite, așa cum se arată în cererea de despăgubire a comunității¹¹².

În ceea ce privește numele morților și al răniților, ori nu a fost stabilit de anchetatori, ori nu figurează în actele de care dispunem, ceea ce pare destul de ciudat, sugerînd o eventuală sustragere sau ignorare cu bună știință a unor informații atât de acuzatoare.

Registrul matricol¹¹³ din parohia Luna cu decedații anului 1848, în urma ștersăturilor, abia se mai poate descifra la 2 septembrie 1848 stil vechi (14 septembrie stil nou, care ar corespunde cu data înmormîntării), numele Blag, Nicolae, Gheorghe, 50, 50, 40 [ani] „pușcătură mai jos — bărbat, bărbat fără nume“. La 3 septembrie st. v. „fecior cocișul lui Csiki [nobil], pușcătură, 20 [ani]“. Anacronismul acestor însemnări, chiar în registrul parohial local (nu se știe de cine și cînd au fost făcute,

¹¹⁰ Noțiunea de „Comisar al poporului“ ca funcție de conducere a fost formulată de anchetatori în întrebarea nr. 5 fila 24 și însușită de Sand Fetița și Ștefan Neamțu (v. depozițiile lor).

¹¹¹ Dos. cit., f. 32. Numele adevărat Todora Mazere, Grof este poreclă; dovadă registrul matricol parohial (Arh. St. Cluj-Napoca, cota 143), unde bărbatul acesteia este consemnat Matei Grof a lui Vasilica decedat în 1846; la altă rubrică este consemnat Ioan Mazere Grofu a lui Vasilica, n. la 1831 frate sau nepot al primului. De fapt porecla de Grofu a arborelui genealogic se menține pînă în zilele noastre în paralel cu numele adevărat de Mazere.

¹¹² Arh. St. Fil. Cluj-Napoca. Fond. Comitatul Turda, nr. 557, f. 3. Vezi anexa.

¹¹³ *Id.*, Fond. Registre matricole, nr. 143.

apoi șterse), scoate la iveală mai degrabă avatarurile registrului decît numele celor căzuți în luptă.

În cursul anchetei sînt totuși rostite cîteva nume ale celor căzuți, căci aceștia au fost sau trebuiau să fie (ca să salveze pe alții) principalii vinovați. Pe seama lor se puteau pune — incontrolabil — oricîte acuze; dar numărul lor nu reflectă nici pe departe numărul integral al victimelor, ci numai pe fruntași, pe conducători. Numele celor căzuți și pomeniți în anchetă sînt următoarele: 1) Gheorghe Hada 2) Blag Giurgiu 3) Vasile Șerban 4) Vasile Udrea 5) Gavril Spălnăcan 6) Vasile Mocanu alias Hațegan. Și un singur rănit, Nicolae Săbăduș.

Nu putem încheia fără a nu pune în valoare și faptul că deși lunenii zăceau sub ocupația celor două subunități militare staționate în sat, pentru a proteja și sprijini pe anchetatori, totuși ei găsesc posibilitatea de a participa la a treia Adunare Națională de la Blaj (15—28 septembrie 1848). Din delegație făceau parte Toader Boar și Sandu Fetița, după cum rezultă dintr-o plîngere mai tîrzie (25 mai 1851), semnată de ei¹¹⁴.

Războiul civil care izbucnește după Adunare a dovedit că terorismul nu și-a atins scopul, și că singele vărsat la Luna, ca și în alte părți, nu a speriat, ci a înverșunat, așa după cum prevăzuse George Barițiu.

Dimensiunea tragică a evenimentelor de la Luna, caracterul lor de jalon în revoluția românilor din Transilvania, simbolizînd rezistența împotriva foștilor proprietari feudali și a aparatului lor birocratic, atît a țaranilor români, cît și a numeroși țărani maghiari, dar mai ales, în ultimă analiză, rezistența împotriva uniunii Transilvaniei cu Ungaria, sînt circumstanțe care pledează pentru ridicarea unui monument pe locul ciocnirii armate din 12 septembrie 1849, la hotarul comunei Luna, pentru a eterniza dîrzenia și patriotismul țaranilor căzuți atunci pentru o cauză nobilă și dreaptă.

Scoțînd din uitare acest eveniment, ținem să constatăm că el a rămas pînă azi săpat adînc în conștiința lunenilor, cu toate că timpul a estompat progresiv informațiile transmise oral cu diferite ocazii, mai ales pe la țiguri. El este acum condensat într-o triadă mitică „Luna, Bradu și Mihalțu“; deviză rostită cu mîndrie de sătenii localnici din cele trei localități transilvănene care uniți în cugete și simțiri au dat atîtea jertfe pentru aceleași aspirații sociale și naționale ale tuturor românilor în revoluția de la 1848.*

IOAN MAZERE — GELU NEAMȚU

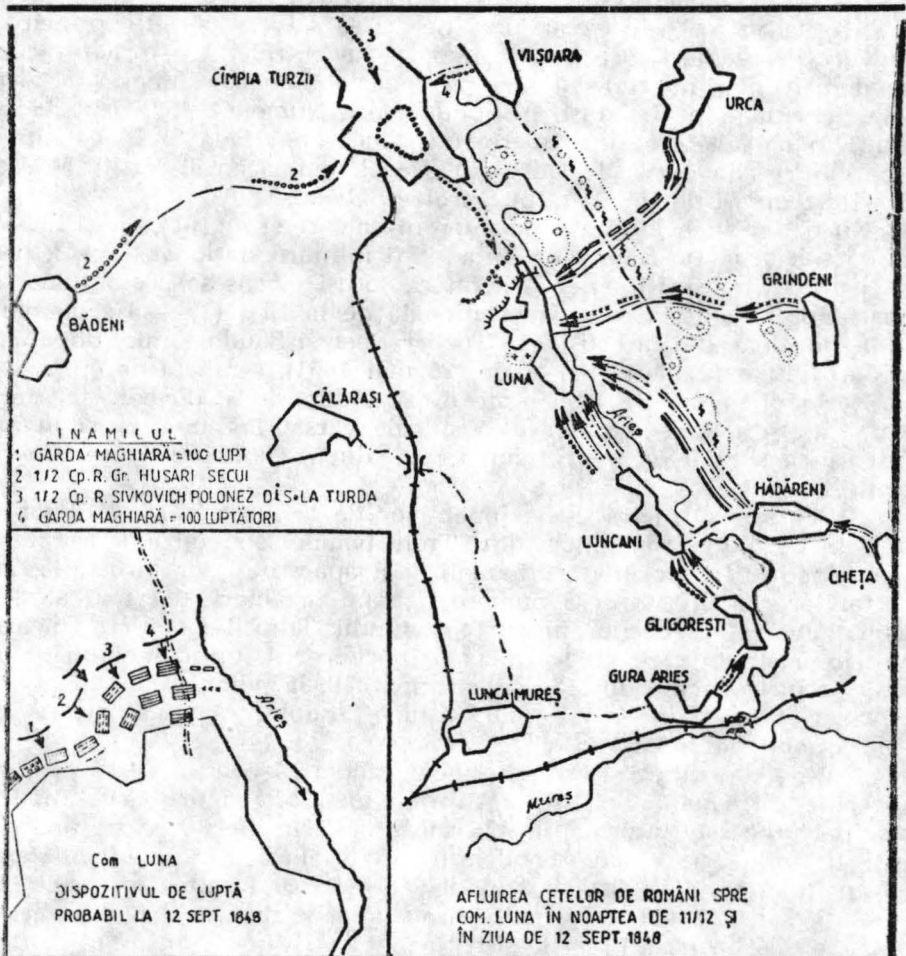
ANEXE

Măria voastră domnule conte comite suprem!

În urma ordinului dat sub numărul 958 din 12 anul curent și luna curentă privind investigarea evenimentelor din Luna, înaintăm aci în total 6 bucăți sub semnul literelor A.B.C. lucrările de investigare;

¹¹⁴ *Id.*, Fond. Comitatul Turda, nr. 2769/1851, f. 1—2. Vezi anexa.

* Anexa „B” o publicăm în volumul nostru următor.

Notă

	Com. LUNA	5-6 CETE = 5-600 LUPTĂTORI, CDT. DE CETE: HADA CH. HADA NUT, FETIȚĂ VASILICA, TULAI NŪT, GROF (MAZERE) TODORA, PT. CEATA DE FEMEI
	LUNCANI	3 CETE = 2-300, CDT. UDREA VASILE, MOCANU VASILE, DECSEA IOANCSI PT. CEATA DE MAGHIARI
	CHETANI	2 CETE = 120-150, CDT. ȘERBAN VASILE
	GLIGOREȘTI	1 CEATĂ = 100-110, CDT. SPĂLNĂCAN GAVRILĂ
	GURA ARIEȘ	1 CEATĂ = 70-80, CDT. POP PETRU
	HĂDĂRENI	1 CEATĂ = 70-80, CDT. DECEANU PAVEL
	URCA	1 CEATĂ = 50-60
	GRINDENI	1 CEATĂ = 30-40, CDT. CALOȘER SIMION

După col. Mazere Ion - reconstituire pe baza documentelor de arhivă

sub D protestul pe care în 12 luna curentă poporul adunat l-a predat, la locul evenimentului, domnului căpitan Baumgarten;
 sub E manuscriptul cu indicațiile domnului canonic Vasile Raț;
 sub F scrisoarea directorului școlar ortodox Moise Fulea adresată preoților din Chețani.

Cu supusă stimă servitorii umili ai
 măriei voastre conte comite suprem,

Turda la 27 din luna sfintului
 Mihai 1848.

Gálffi József,
 Ajtani Joseff,
 Gheorghe Lazăr viceprotopop
 unit, toți trei comisari
 investigatori.

Original, l. maghiară.

Comitatul Turda, prezidiale nr. 1031/1848, fila 45.

„A“

1848 septembrie 13, Luna

Protocolul comisiei de investigație din zilele de 13 și 14 septembrie în legătură cu evenimentele din Luna. Au fost interogați locuitorii din Grindeni, prinși de garda națională când s-au întors de la locul evenimentului.

Potrivit ordinului de investigație, comisia a început în ziua de 13 septembrie la Luna, în curtea baronului Jósika Imre interogarea și confruntarea locuitorilor din Grindeni, care după consumarea evenimentului din Luna s-au întors acasă; o parte în drum spre casă, în marginea satului au fost prinși de membrii gărzii naționale [maghiare] și escortați la Luna.

Întrebările puse la interogator.

1. A fost chemat de cineva aci la Luna? când? în ce scop? cu ce promisiune, încurajare sau amenințare; să numească persoana care a activat ca instigator, amăgitor, încurajator în orice localitate.

2. Cine a sprijinit adunarea? cine l-a sprijinit pe instigator? ce au făcut aceștia ca instrumente, ca ațîțători?

3. După ce instigatorii au atras de partea lor locuitorii din localitate în ce zi, în ce număr, ziua sau noaptea, în liniște sau semne de alarmă s-au ridicat, la casa cui s-au stabilit, cine i-a primit, ce au vorbit?

4. La Luna cine i-a amăgît pe cei din altă localitate, ce motive ale adunării au imprimat în sufletele oamenilor?

5. Cine i-a condus la locul numit „după Curte“ în ziua de 12 septembrie 1848, unde unii au murit, alții au fost răniți de arme; în ce zi a început adunarea oamenilor la locul menționat; ce localități au venit la Luna?

1. Crișan Simion din Grindeni, de vreo 69 de ani, unit, cetățean liber.

A fost chemat ieri în ziua de 12 septembrie de către judele mic Brád Jov să vadă ce se petrece la Luna. Nu i-a spus altceva, nu știe dacă a chemat și pe alții și că cineva ar fi instigat.

A venit cu Șerban Gligor și înainte de masă la ora 10 s-au oprit pe malul celălalt al Arieșului, n-au trecut apa. Când a sosit armata, s-au întors acasă cu Brad Jov, Bukur Tanaszia [Bucur Tanasie], Boldor Toma, Csungán Tanaszia [Ciunșan Tanasie], Rusz Vasilika, Rusz Györgyi [Rusu Gheorghe], care au sosit înaintea lor la mal.

Din Grindeni a apărut pe malul apei și Czikugyan Simion [Ticudean Simion] și împreună cu acesta au fost 9 din Grindeni pe malul apei, dar n-a venit la ei nimeni din Luna, n-au vorbit cu lunenii.

De la Brad Jov a auzit că la acesta a venit un om din Luna, l-a chemat acolo, dar Brad nu i-a spus numele omului.

2. Brad Jov din Grindeni, de 50 de ani, unit, cetățean liber.

Pe el nu l-a chemat nimeni la Luna, dar el fiind în sat după bucate, a auzit de la Bucur Tanasie că aici la Luna lunea trecută au venit soldații, dar locuitorii nu i-au lăsat să intre. De aceea a venit la Luna să vadă ce se întâmplă. A venit cu Bucur Tanasie, Rusu Vasilica, Boldor Toma, Ciungan Tanasie. Trecînd apa Arieșului, s-au oprit pe mal, a fost spre amiază. După sosirea soldaților auzind împușcăturile au venit acasă. Martorul anterior Crișan Simion și Șerban Gligor, care au stat pe malul celălalt al râului s-au întors și ei acasă după împușcături; au mers acasă împreună.

La Grindeni nimeni n-a instigat, au plecat numai la auzul clopotelor, să vadă, ce se întâmplă la Luna.

La Grindeni nu s-a dat semn de alarmă.

La Luna au fost strigați oamenii să iasă pe locul numit „după Curte“, dar nu știe de către cine, pentru că au fost departe de ei. Clopotele au fost trase întruna. Nu știe din ce sate s-au adunat oamenii, pentru că n-a intrat în sat.

3. Bucur Tanasie din Grindeni, cetățean liber, de 49 de ani, unit.

Nu l-a chemat nimeni la Luna. A auzit de la Călușer Simion că la Luna e adunare populară și că ieri s-a deplasat armata. Vestea s-a răspîndit și la Grindeni, a plecat singur și s-a oprit pe malul din această parte a Arieșului.

De la Luna a venit la Grindeni Hada Nucz [Hada Nuț], a cărui soție zăcea bolnavă la Grindeni și s-a dus la Călușer Simion, care din naștere e lunea și s-a căsătorit la Grindeni, din acest motiv locuind acolo. Hada l-a chemat pe Călușer în ajutorul lunenilor, dar nu a putut ația pe alții; a și dispărut, pentru că de atunci nimeni nu știe unde se află. La Grindeni nu s-a dat semn de alarmă. El a plecat mai mult la auzul clopotului tras într-o dungă la Luna, să vadă ce se petrece acolo. A văzut în afară de sat vreo mie de oameni adunați laolaltă, dar n-a vorbit cu bărbați, a întrebat doar de la câteva femei care alergau, că unde fug.

Nu știe cine au fost conducătorii, nici ce s-a întîmplat alaltăieri și nici din ce sate s-au adunat oamenii la Luna.

Continuă la 14 septembrie

4. Rusz Vaszi [Rusu Vasile] din Grindeni, cetățean liber, de 68 de ani, unit.

L-a chemat Boldor Toma în timpul dejunului să vadă ce s-a întîmplat la Luna. S-a răspîndit vestea în sat, prin Călușer Simion, la care a venit cineva din Luna, că acolo s-a adunat poporul. Nu știe cine a fost acesta.

Nu știe că la Grindeni ar fi avut loc instigare, nici semn de alarmă nu s-a dat. A plecat din Grindeni cu Boldor Toma, pe drum lingă sat l-au ajuns pe Bucur Tanasie și au mers pînă în creasta dealului, de unde au văzut valea Arieșului. Fiindcă de acolo n-au văzut nici o adunare populară, au coborît pînă la Luna pe malul Arieșului, au trecut apa și s-au oprit la marginea satului. Au văzut numai femei cărîndu-se peste apă cu copiii în brațe și nu mult după aceasta au auzit clopotele trase într-o dungă, apoi răpăitul armelor, la care a pornit spre casă.

5. Șerban Gligor din Grindeni, cetățean liber de 45 de ani, unit.

Nu l-a chemat nimeni; la auzul clopotelor trase într-o dungă a pornit la Luna, să vadă ce se întîmplă acolo.

În drum spre Luna s-a întîlnit cu Krisán Szimion [Crișan Simion], cu el împreună a venit pe albia de dincolo a Arieșului, s-au oprit între ape și au privit spre sat. Nu știu de ce se adună oamenii. După masă au văzut venind armata dinspre Sîncraiu, atunci s-a produs mare agitație în sat, au fost strigați oamenii să iasă, clopotele au fost trase într-o dungă și poporul a alergat pe cîmp.

La „După Curte“ poporul s-a aliniat și a așteptat armata. Nu știe cine a condus oamenii, doar că la Grindeni a venit din Luna un om numit Nuț, dar el nu l-a văzut; a auzit doar de la Brad Jov și Bucur Tanasie, că a fost la Grindeni la Ticudean și Călușer Simion, cărora le-a relatat despre cele petrecute la Luna. Călușer Simion a plecat în urma acestei relatări, nu știe dacă a instigat pe cineva, dar s-a ascuns, și după eveniment nu s-a mai arătat. Nu știe din ce localități au venit oameni la Luna. A fost între ape cu Bucur Tanasie, Brad Jov, Rusu Gheorghe; Boldor Toma, Rusu Vasile și Ciungan Tanasie, care a venit la ei dinspre Luna și nici nu s-a întors cu ei acasă; după ce au avut loc împușcăturile ei s-au întors imediat acasă.

6. Boldor Toma din Grindeni, cetățean liber, de 40 de ani ortodox.

Nu l-a chemat nimeni la Luna, a plecat la auzul clopotelor de acolo trase într-o dungă. L-a chemat pe Rusu Vasile și au plecat împreună. Pe dealul numit Fügö l-au ajuns pe Bucur Tanasie și au venit pe malul de dincolo al Arieșului, pînă la răpăitul puștilor, cînd au pornit spre casă și la dealul Fügö au fost prinși de membrii gărzii naționale din Grindeni.

Cînd după masă, în sat s-au auzit strigăte și clopotele au fost trase într-o dungă, bărbații, femeile și copiii au fugit în toate părțile.

7. Rusu Gheorghe, cetățean liber din Grindeni, de 56 de ani, unit.

Cînd au fost trase clopotele într-o dungă a fost chemat de Boldor Toma să vadă de pe deal ce se petrece la Luna. Dar atunci n-a pornit încă; însă clopotele fiind trase neîncetat, după puțin timp a plecat. A venit pînă la Arieș, acolo s-a oprit și el cu ceilalți din Grindeni.

Sînd mai mult timp pe mal, după masă în sat s-a produs agitație, clopotele au fost trase într-o dungă pentru că dinspre Sîncraiu au venit soldați. Oamenii s-au adunat pe locul numit „dupe kurtye“ [curte], dar nu știe cine i-a condus. Cînd s-a auzit răpăitul puștilor s-au întors către casă. Nu știe ce localități s-au adunat la Luna.

8. Ciungan Tanasie, cetățean liber din Grindeni, de 20 de ani, ortodox.

Nu l-a chemat nimeni la Luna, a pornit la auzul clopotelor să vadă ce se petrece acolo. A văzut mulțimea adunată, dar cînd a sosit el, s-a produs și trager de către armată și el sperîindu-se a fugit acasă.

A auzit că s-au adunat acolo cei din Grindeni, Hădăreni, Chețani, Gura Arieșului, Gligorești, Urca, dar nu știe la chemarea cui.

9. Grama Sándor [Alexandru], preot unit din Grindeni, de 32 de ani, expune astfel motivul prinderii sale.

În ziua de 11 septembrie a fost chemat la Luna să-i dea ultima cuminecătură bolnavului Nemes Iuon și în aceeași zi a și plecat acasă. Cu acest prilej ajutorul de preot din Luna, Koltor József [Coltor Iosif], văzînd pericolul mare de acolo, l-a rugat ca a doua zi, în 12 septembrie să treacă pe la el și să ia cu el pe soția sa și copiii săi, dar el nu i-a promis acest lucru.

Martî, în 12 septembrie în jurul orelor 8—9 înainte de masă auzind clopotele din Luna trase într-o dungă și-a adus aminte ce l-a rugat ajutorul de preot și a plecat de acasă mergînd pe malul celălalt al Arieșului. L-a găsit acolo călare pe Balog Gergely [Balog Gheorghe], preotul ortodox din Turda, vrînd să treacă apa. L-a rugat să-l întrebe pe Coltor Iosif, dacă-și trimite soția și copiii sau nu. Primindu-i mesajul, Coltor Iosif a trimis după el calul lui Balog Gheorghe, trimițîndu-i vorbă că soția sa se pregătește acum. Trecînd apa a intrat la preotul bătrîn din Luna, acolo după ce a mîncat împreună cu Dan Todor bucatărul conțelului Kemény Josef și curelarul de curte Roch Ferencz au ieșit la poporul adunat atît el cît și preotul cel bătrîn, cel tînăr și cei doi servitori de curte, unde Coltor Iosif în numele lui Dumnezeu a rugat poporul să se liniștească, pentru că în caz contrar se va sfîrși cu rău. Poporul nedîndu-i ascultare, au părăsit mulțimea și împreună cu copiii lui Coltor au trecut apa pe malul celălalt. Acolo au auzit bătîndu-se tobele și au așteptat urmările. Văzînd că soldații se apropie, s-au speriat și el a pornit acasă. În drum, la mijlocul ritului din Luna s-a întîlnit cu Szabo Daniel, directorul școlar reformat din Luncani și doi domni din Luncani, pe care nu i-a cunoscut. Aceștia i-au spus să meargă împreună mai aproape să vadă ce se întîmplă. Le-a răspuns că cel ce dorește moartea, să poftască să meargă. Împreună cu Coltor Iosif și soția acestuia s-au dus pînă acolo la poalele viilor, dar atunci pornind ploaia și un vînt puternic, preoteasa a spus că nu se poate duce mai departe cu copiii. A și rămas în urmă cu soțul și copiii, iar el a plecat acasă. Pe dealul Fügö s-a întîlnit cu Szasz Györgyi [Sas Gheorghe] din Grindeni, care a venit de la moară și cu Marzsinán Gavrilla [Mărginean Gavrilă], păstorul de vite al lui Putnoki. Atunci a auzit și împușcăturile.

Cînd a vrut să cizeze a venit la el garda națională înarmată, l-au prins, l-au escortat la Balog Aron, ofiterul gărzii și în ziua de 13 l-au escortat la Luna.

Preotul fiind confruntat cu Lőrincz Károlina, soția preotului Coltor Iosif, aceasta recunoaște că în după masa zilei de 12 luna curentă au trecut apa împreună și au mers pînă la vii și de acolo numitul preot s-a întors acasă.

Szabó Daniel directorul școlii reformate din Luncani, fiind interogat recunoaște că după masa zilei de 12 septembrie s-a întîlnit pe ritul din Luna cu

Alexandru, preotul din Grindeni, care a fost împreună cu Coltor Iosif și soția acestuia, aceștia doi ducându-și copiii în brațe. I-a chemat pe toți să vadă urmările evenimentului, dar aceștia n-au mers. Szabo s-a dus spre Luna, iar cei doi preoți și preoteasa au pornit spre vii.

Fiind confruntat Crișan Simion (1) cu Brad Jov (2), acesta din urmă recunoaște că el l-a chemat pe Crișan să vadă mulțimea.

Fiind confruntat Brad Jov (2) cu Bucur Tanasie (3), acesta din urmă recunoaște că el l-a chemat pe Brad Jov la Luna să vadă ce se petrece acolo.

Cei ascultați sub nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 și 8 fiind interogați dacă în ziua de 12 septembrie au fost prezenți la adunarea poporului din Luna și alții din Grindeni, primii șapte au declarat că în afară de ei n-au văzut pe alții, ba chiar pe al 8-lea, — Ciungan Tanasie — nici nu l-au văzut, n-a venit și nu s-a întors cu ei.

În urma acestor declarații fiind interogat Ciungan Tanasie, că pe ce drum și când a venit la Luna, nefiind văzut de ceilalți, ceea ce presupune că el a fost în mijlocul poporului adunat pe câmp. Aceasta se poate crede cu atât mai mult, cu cât atunci când a fost prins, haina i-a fost udă; a răspuns că el a pornit de acasă în ziua de 12 la prânzul țărănesc și că el s-a plasat cu o bită la locul evenimentului, dar când s-a tras a fugit și fiind speriat a sărit în Arieș în haine, din acest motiv i-au fost acestea umede. Neagă că s-ar fi dus în urma instigării și afirmă că a plecat la auzul clopotelor și s-a așezat în rîndul mulțimii fără să fi fost chemat de cineva.

Intrucât preotul din Grindeni a afirmat că pe dealul Fügö s-a întâlnit cu Sas Gheorghe și Mărginean Gavrilă, aceștia recunosc afirmația preotului, potrivit căreia în timpul și la locul indicat s-au întâlnit cu preotul, atunci s-au auzit și împușcăturile și după aceasta au intrat toți trei în sat.

Comitatul Turda, prezidiale nr. 1031/1848, filele 1—2, 46—49.

LES ÉVÉNEMENTS DE LUNA ARIEȘULUI, SEPTEMBRE 1848 DOCUMENTS INÉDITS (I)

(Résumé)

En 1848, les Roumains ont refusé de reconnaître l'union de la Transylvanie à la Hongrie. Ils ont repoussé en même temps l'effet de l'union et la loi pour le recrutement mise en pratique par le gouvernement hongrois.

Tout comme elles avaient imposé l'union, les autorités hongroises ont essayé d'imposer par la force le recrutement. Mais les Roumains ont profité d'un vice de forme — la loi n'était pas sanctionnée par l'empereur — et ont fermement refusé de se soumettre.

Luna Arieșului et les villages approchés refusèrent de donner des recrues. La conséquence en a été que le 12 septembre le préfet Thorotzkai Miklós ordonna une exécution militaire dans Luna, essayant de l'occuper avec ses 270 soldats.

Les villageois, au nombre d'environ 900—1500, ont tenté d'entraver l'exécution, en protestant contre cet abus. Leurs insistences restèrent sans résultat. Le capitaine Baumgarten, en exécutant les dispositions du préfet, ordonna aux soldats de passer la foule par les armes.

30 villageois ont été tués. Parmi les morts se trouvaient un gitan et deux hongrois qui s'étaient ralliés aux Roumains.

Ce nouvel incident armé survenait à peu de temps après le massacre de Mihălț du 2 juin 1848 et précipitait l'éclatement d'une guerre civile en Transylvanie.

Il s'en suivit une enquête dont le procès-verbal, publié en annexe à la fin de l'étude, constitue un document extrêmement important pour la révolution de 1848 de Transylvanie.